

AYVALIK

KENT TARİHİ ÇALIŞMALARI

URBAN HISTORY STUDIES

b a y k u ş

Γλαυχωπίς

baykuş ■ Ege Kùltürleri Araştırma Grubu
Hé glaukós ■ Aegean Cultures Research Group

Balıkesir Büyükşehir Belediyesi
Balıkesir Metropolitan Municipality

derleyen / edited by
Neriman ŞAHİN GÜÇHAN

SEÇİCİ BİLİM KURULU:**SCIENTIFIC COMMITTEE**

Prof. Dr. Ali CENGİZKAN (ODTÜ)

Ahmet YORULMAZ

Prof. Dr. Atilla YÜCEL

Dr. Evin ERDER

Prof. Dr. Kemal ARI (DEU)

Prof. Dr. Meltem AHİSKA (BÜ)

Prof. Dr. Neriman ŞAHİN GÜÇHAN (ODTÜ)

Doç. Dr. Ömür HARMANŞAH (Illinois Üniv., Şikago)

SERGİ TASARIM VE UYGULAMA:**EXHIBITION DESIGN AND REALISATION**

Beral MADRA

Fırat AYKAÇ

Yasemin BALKAN SEZER

Sezer ERGÖNENÇ

Tulya MADRA

DÜZENLEME KURULU:**ORGANISING COMMITTEE**

Prof. Dr. Neriman ŞAHİN GÜÇHAN

Tulya MADRA

Dr. Evin ERDER

Evrin AKIN

Balıkesir Büyükşehir Belediyesi
Balıkesir Metropolitan Municipality
Kent Arşivi Yayınları No.39

İletişim:

Tel: 0 266 239 1510

E-Posta: bilgi@balikesir.bel.tr

Adres: Eski Kuyumcular Mah. Mekik Sokak No 25

Karesi / Balıkesir

ODTÜ Mimarlık Fakültesi
METU Faculty of Architecture

Yayın Türü/ Type of Publication:

Yayın Kurulu Kararı/ Faculty Press Board Resolution:

Yayın Kurulu/ Faculty Press Board:

Baskı / Printing:

Seçil Ofset Matbaacılık

100. Yıl Mah. Massit Matbaacılar Sitesi

4. Cadde No:77 Bağcılar / İstanbul (Sertifika No: 44903)

Tel: +90 (212) 629 0615

ISBN: 978-605-72873-3-5

Bildiri Kitabı / Book of Proceedings

10.10.2018

Adnan Barlas, Olgu Çalışkan, Harun Kaygan, Müge Akkar Ercan,

Gülşen Töre Yargın, Haluk Zelef, Ela Aral Alanyalı

Güliz Korkmaz

Bu kitap ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nce derlenmiş ve hazırlanmış olup basımı Balıkesir Büyükşehir Belediyesi tarafından gerçekleştirilmiştir.

This book is compiled and prepared by METU Faculty of Architecture and published by Balıkesir Metropolitan Municipality.

Yayında kullanılan tüm görseller konferansın yapıldığı döneme ilişkin tarihi belge niteliğinde olduğundan güncellenmemiştir. Kitapta fotoğrafı bulunan yapıların bir kısmı bugün restore edilmiştir.

The photographs used in this book belong to the conference period, hence having document value, and have not been updated. Some of the buildings with older photographs in this book are restored today.

Makaleler dışında kullanılan görseller Aslı Kıyak İngin ve Neriman Şahin Güçhan'ın yazılan ile Bülent Kürşat ve Tulya Madra'nın kişisel arşivlerden derlenmiştir. Destekleri için Bülent Kürşat ve Tulya Madra'ya teşekkür ederiz.

Photographs used, excluding the articles, are compiled from Aslı Kıyak İngin and Neriman Şahin Güçhan papers and the personal archives of Bülent Kürşat and Tulya Madra. We want to thank Bülent Kürşat and Tulya Madra for their courtesy.

Kitabın içeriğinde kullanılan fotoğraflar ve diğer görsel malzemelerin telifi, aksi belirtilmedikçe yazara aittir. Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Telif sahibinin önceden yazılı izni olmadan kısmen ya da tamamen yeniden basılamaz, herhangi bir kayıt sisteminde saklanamaz, hiçbir şekilde elektronik, mekanik, fotokopi ya da başka bir araçla çoğaltılıp işletilemez.

All rights of the photographs and other visual material used in this book belong to the writer unless stated otherwise. All publication rights of this book are reserved. No part can be reprinted, reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the advance written consent of the copyright holder.

DR. ŞERAFEDDİN MAĞMUMİ'NİN İZİNDEN 1890'DA AYVALIK

Neriman ŞAHİN GÜÇHAN

Prof. Dr., ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Kültürel Miras Koruma Lisansüstü Programı, Ankara, neriman@metu.edu.tr

GİRİŞ: Ayvalık hakkında bilinenler

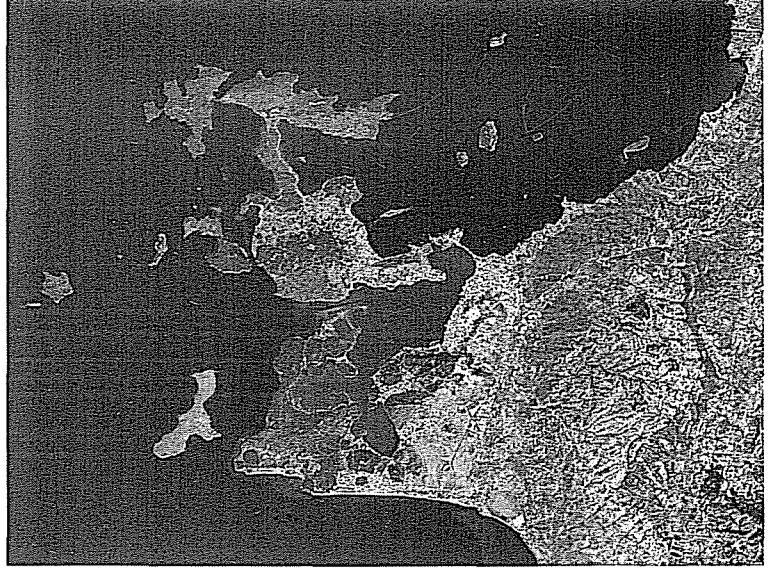
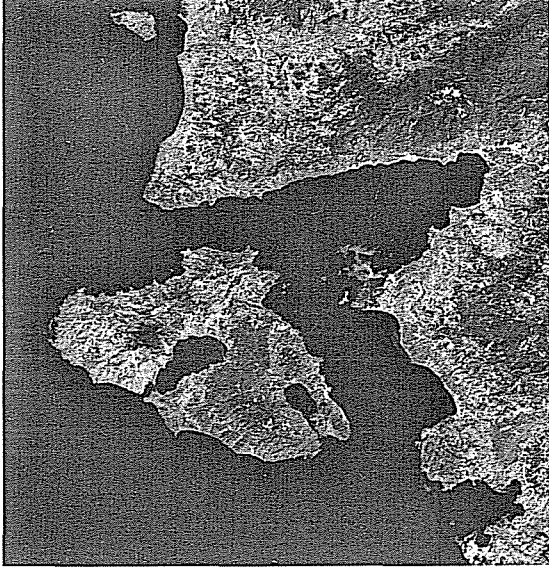
Ege denizinin kuzeyinde, Midilli'nin oluşturduğu iç denizin batısındaki adalar topluluğu¹ ile bir bütün oluşturmuş Ayvalık, Türkiye'nin kuzeybatısında yer alır (Resim 1 a-b). Kıyı boyunca kuzey-güney yönünde çizgisel bir biçimde uzanan Ayvalık yerleşiminin ticari merkezi, ızgara planlı bir dokuya sahip dükkân, depo ve fabrika yapılarından oluşur (Resim 2). Bu merkezi kuzey, güney ve doğu yönde çevreleyen konutlar, kıyıya yakın kesimlerde ızgara planlı bir sokak dokusuna yerleşirken, kentin daha eski kesimleri olan kuzey, kuzeydoğu kesiminde organik bir doku düzenine sahiptir. Yerleşimin batısında yer alan Cunda adasındaki Alibey Köyü ise -eski adı ile Cunda (Moschonisi)- bugün Ayvalık'ın bir mahallesi konumundadır. Cunda adasının güneydoğu kenarında, Ayvalık'ın karşısında yer alan Alibey köyünün ticari yapılar ve depolardan oluşan ticari merkezi, yerleşimin güneyinde, deniz kıyısında yer alır. Bu kıyı bandına bitişik ızgara düzendeki konut dokusu, kuzeybatıdaki tepeye doğru yükseldikçe organik bir dokuya dönüşür.

2009 yılı sayımına göre nüfusu (köyler dâhil) 69.880 dolayında olan Ayvalık'ın², özellikle ikinci konut kullanımına bağlı olarak yaz nüfusunun 100.000'i aştığı tahmin edilmektedir (Resim 3a, b). Turizmin yarattığı bu büyük baskıya rağmen Ayvalık ve bugün onun bir mahallesi olan Alibey köyü, bir kısmı camiye dönüştürülmüş eski kiliseleri, okulları, büyük konakları ve nitelikli konutları

ile Ege kıyısında yer alan oldukça iyi korunmuş, tarihî yerleşmeler arasında sayılabilir.

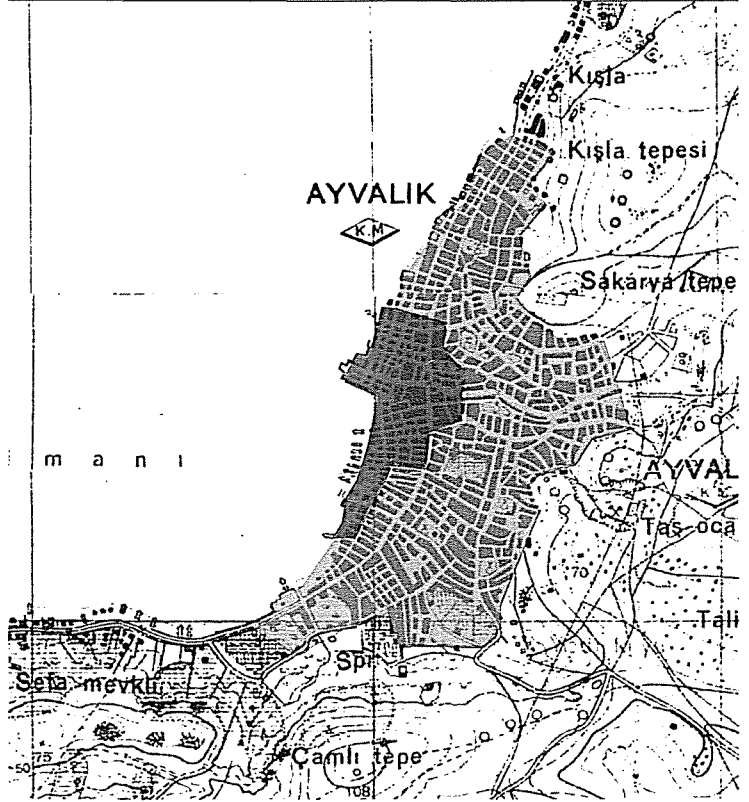
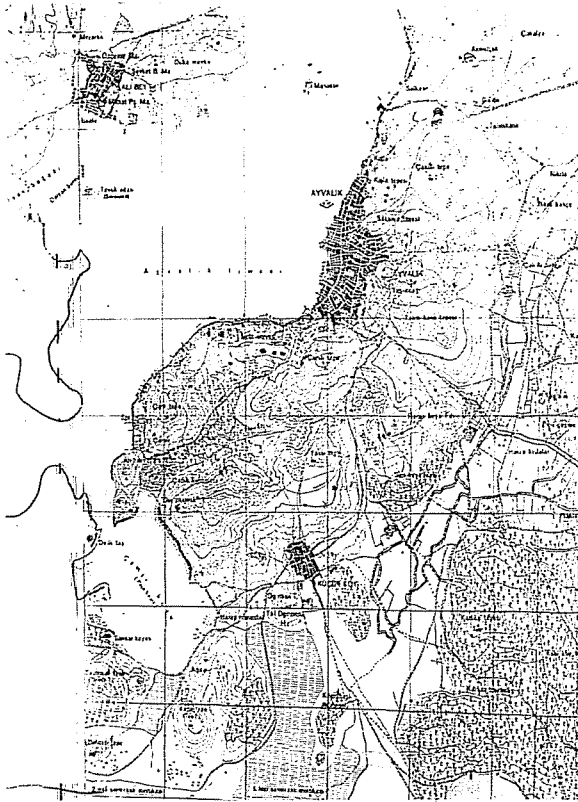
Ayvalık (*Kydonia*), 18 ve 19. yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde önemli ve zengin bir ticaret merkezidir. Bu zenginliğe rağmen Ayvalık'ın tarihi hakkındaki yazılı ve görsel kaynaklar ile güncel çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu nedenle Dr. Şerafeddin Mağmumi'nin 1895'de yazdığı ve 2001'de Türkçeye çevrilmek basılan anıları, Ayvalık'ın yakın dönem kentsel tarihinin tanımlanması açısından kuşkusuz çok önemlidir.

Bu çerçevede ele alınan yazının ilk bölümü, Dr. Mağmumi'nin Ayvalık'ı da içeren eseri ile birlikte³ 19. yüzyıla odaklanan kısa bir kent tarihi derlemesini içerir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise (Resim 4) Dr. Mağmumi'nin anılarında betimlediği kente ve günlük yaşama ilişkin tasvirleri pek çoğu hiç yayınlanmamış eski fotoğraf ve görsel belgeler yardımıyla aktarılmaktadır. Yöntem olarak Dr. Mağmumi'nin betimlemelerine sadık kalınmış, izlediği güzergâh bu amaç için özel olarak hazırlanmış bir harita (Resim 3b) üzerinde kodlanarak gösterilmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Dr. Mağmumi'nin tasvirlerinin mekâna ve gündelik yaşama yansımalarına ilişkin kısa bir değerlendirme yer alır.

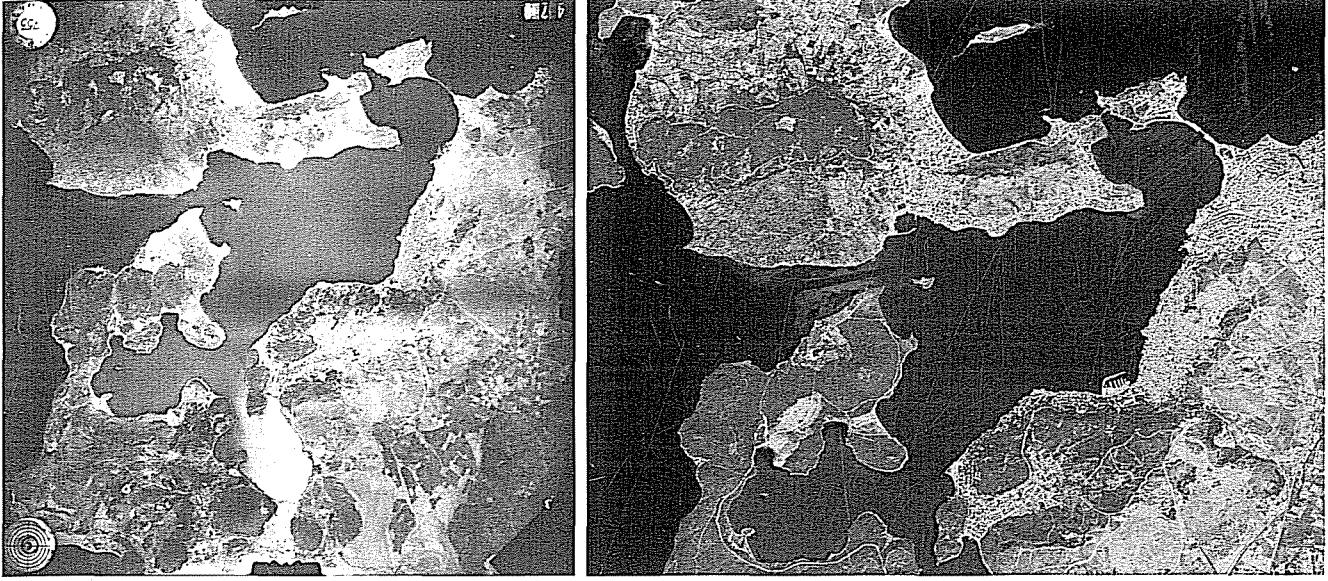

Resim 1a. Midilli ve Ayvalık ilişkisi, 2021, Kaynak: Google Earth Pro, Erişim: 19 Şubat 2022

Resim 1b. Ayvalık Ve Cunda, 2021, Kaynak: Google Earth Pro, Erişim: 19 Şubat 2022

Resim 2. Ayvalık ve Cunda (sol), Ayvalık'ta ticaret ve üretim merkezi (kırmızı) ve onu çevreleyen (sarı) konut dokusu (sağ); (1960 Halihazır haritası üzerine, N. Şahin Güçhan tarafından işlenmiştir)

Resim 3a. Ayvalık ve Cunda/Alibey yerleşimleri, 1956, Kaynak: Harita Gn. Kom., Kod.753/473

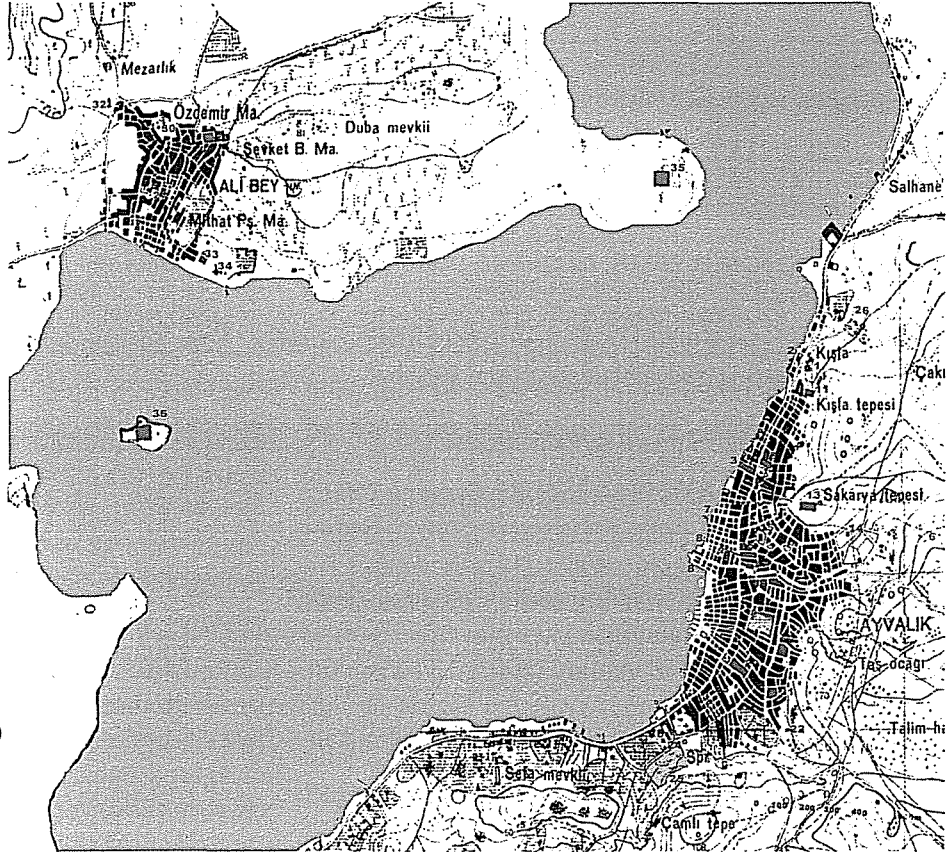
Resim 3b. Ayvalık ve Cunda/ Alibey Yerleşimleri, 2021, Kaynak: Google Earth Pro, Erişim: 19 Şubat 2022

AYVALIK

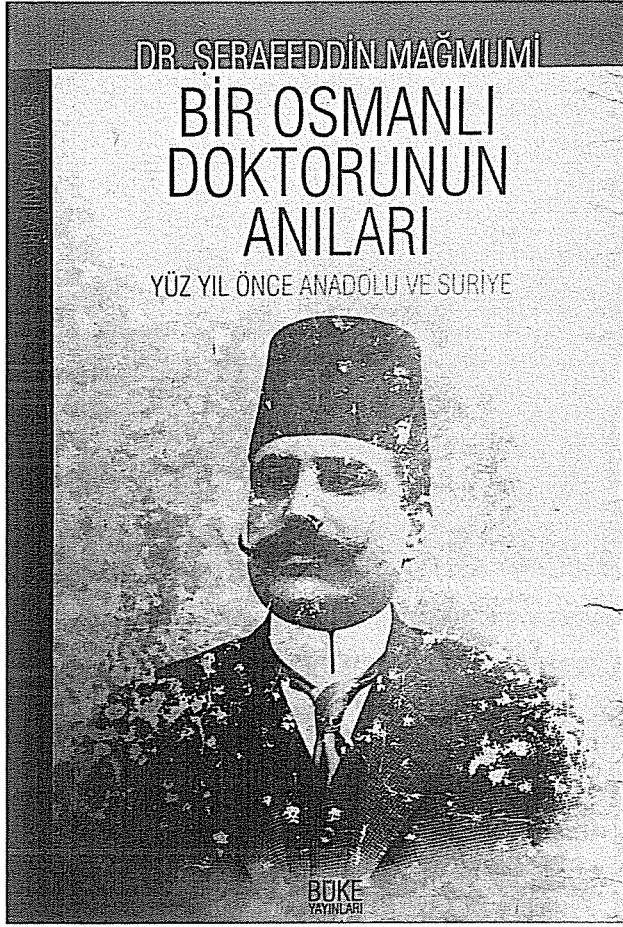
1. Ayvalık Hamidiye Cami,
2. Burgala / Yorgola Han (şimdi Ayvalık Belediyesi),
3. Ayvalık Akademisi (yerine sonradan inşa edilen Cumhuriyet İlkokulu da günümüzde yıkılmış olup, yeni bir yapı inşası devam etmektedir),
4. Eski "Dükkân" (Geniş Sokak (şimdi Atatürk Caddesi),
5. Çarşı (şimdi ticari aks),
6. Eski "mıncı" (Potamós/dere; şimdi Dereboyu Caddesi)
7. Gümrük (şimdi İdari Yapı),
8. Kanelo (şimdi lokanta, pastane ve Ayvalık Belediye Başkanlığı binası),
9. Kuyu meydanı ve kayak iskelesi (şimdi Cumhuriyet Meydanı),
10. Eski Hastane (şimdi Sakarya İlkokulu),
11. Porzişsa Kilisesi (şimdi özel mülkiyettedir),
12. Ayos Dimitri Kilisesi (bugün mevcut değil),
13. İlyas Peygamber Kilisesi (Sakarya tepesinde yer alan yapının yerinde bugün Rehabilitasyon Merkezi yer alır)
14. Ayos Vasilis Kilisesi (bugün mevcut değil),
15. Taksiyarhis Kilisesi (şimdi müze),
16. Aya Yanni Kilisesi (şimdi Saatli Cami),
17. Mesi Panaya ya da Metropol Kilisesi (bugün mevcut değil),
18. Ayos Yorgi Kilisesi (şimdi Çınarlı Cami),
19. Ayos Nikola Kilisesi (daha önce Biberli cami olarak kullanılan yapı 1964'de yıkılarak yerine Abdülhamit Sağlam İlkokulu inşa edilmiştir),
20. Kato Panaya Kilisesi (şimdi Hayrettin Paşa Cami),
21. Ayos Triada Kilisesi (uzun süre Tütün Deposu olarak kullanılan yapı bugün Belediye'ye tahsisli olup, harap haldedir),
22. Ayos Antonis Kilisesi (bugün mevcut değil),
23. Faneromeni ya da Ayasma (içinde kutsal su bulunduğu düşünülen yapı uzun süre zeytinyağı işliği olarak kullanılmış olup, bugün müzedir)
24. Aya Haralambos Kilisesi (Sakarya ilkokulunun doğudaki ek kütlesinin yerinde olduğu bilinen eski hastane ile mezarlık arasında olduğu bilinen kiliseden bugüne sadece stadyum meydana açılan özgün avlu kapısı ulaşmıştır),
25. Ayos Galatin Mezarlığı (batı ve güney çeperi istinat duvarı üzerine kurulu eski mezarlık olan alan bugün stadyumdur),
26. Ayos Spridon (eski mezarlık olan bu alan bugün yeni gelişme alanının çeperindedir),
27. Özgün sınırları tanımlanamayan Pazar alanı,

CUNDA

28. Taksiyarhis Kilisesi (şimdi Koç Müzesi),
29. Panaya Kilisesi (günümüzde avlu duvarları ve avlu giriş merdiveni okunan yapının temelleri de kısmen okunmaktadır),
30. Aya Triada Kilisesi (üç duvarı ayakta olan yapı bugün harap haldedir)
31. Aşklar Tepesinde yer alan Küçük Şapel olarak bilinen Aya Yannis Kilisesi, yapıdaki Yel Değirmeni kalıntısı ile birlikte onanılarak "Sevim- Nejdet Kent Kitaplığı" ve Kafe olarak hizmet vermektedir.
32. Özgününde Yel Değirmeni olarak kullanılan yapı bugün onanılmış ve açık alanı ile birlikte kafe/restoran olarak hizmet vermektedir.
33. "Despot Evi" olarak bilinen ve geçmişte Yetimhane olarak kullanılan yapı bugün butik otel olarak hizmet vermektedir,
34. Cunda Hamidiye Cami,
35. Manastır (şimdi mevcut değil),
36. Senyuanis / Tavukadası Manastırı (şimdi harabe olup temellerin bir kısmı ve kilise apsisinin bir parçası okunmaktadır)

Resim 4. Mağmumi'nin ziyaret ettiği yerler ve Ayvalık-Cunda'daki anıtsal yapılar (1960 Hâlihazır haritası üzerine Psarros (2004) ve Yorulmaz'a (2004) dayanarak, N. Şahin Güçhan tarafından işlenmiştir)

Resim 5a. Mağmumi, Ş. (2001). *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları: Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye*, Çeviren: Cahit Kayra, Buke Yayınları, İstanbul

Resim 5b. Dr. Şerafeddin Mağmumi (1860?-1931); Kaynak: <https://millidusunce.com/unutulmus-bir-yigit-serafettin-magmumi-kabakci-konagi-sohbetleri/> erişim 19 Şubat, 2022

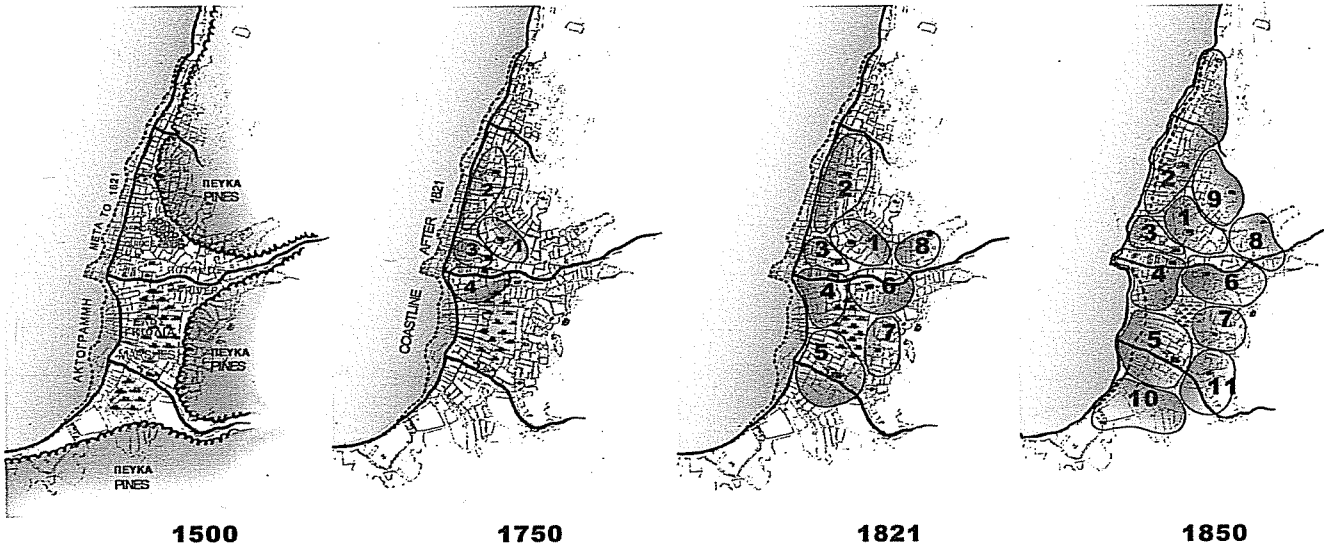
Dr. Şerafettin Mağmumi ve Ayvalık ilişkisi

Dr. Mağmumi'nin (2001: 134-156) *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları: Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye*⁴ başlıklı kitapta (Resim 5a) yer alan anılardan yola çıkarak hazırlanan bu çalışma^{5,6}, Ayvalık'ın 1890'lı yıllardaki doğal ve kentsel çevresi ile gündelik yaşamını tasvir etmeyi amaçlar⁷. Eserinde Dr. Mağmumi (2001: 134-156), Edremit'ten Ayvalık'a gelişini, Ayvalık ve Cunda ile ilgili gözlemlerini ve maceralı bir vapur yolculuğu ile İstanbul'a dönüşünü anlatır.

Dr. Şerafettin Mağmumi (Resim 5b) 1860'lı yıllarda İstanbul'da doğmuş bir Osmanlı aydınıdır. II. Abdülhamit'in baskıcı döneminde bir süre doktorluk yapan ve İttihat ve Terakki Partisinin kuruluşunda önemli görevler alan Dr. Mağmumi, 1890'lı yılların sonunda Paris'e

kaçar ve çalışmalarına bir süre orada devam eder. Daha sonra ise siyasi nedenlerle İstanbul'a dönemediği için Kahire'ye (Mısır) yerleşerek, Mısır kralı Faruk'un özel doktoru olarak yaşamını burada sürdürür. 1931 yılında vefat eden Dr. Mağmumi, Kahire'de kaldığı dönem boyunca çeşitli eserler verir (Mağmumi, 2001: 9-13; Polat, 2002, 1999).

Dr. Mağmumi'nin çalışmaları arasında, Anadolu ve Suriye'ye ilişkin anılarını içeren ve bu çalışmaya kaynak olan eseri Cahit Kayra tarafından Osmanlıcadan Türkçeye çevrilmiş ve 2001'de yayınlanmıştır. Kayra'ya göre Dr. Mağmumi (1860?-1931) Osmanlı Devleti'nin sağlık işlerini yürütmek üzere paşa rütbesi ile görevlendirdiği Bongowsky'nin kadrosunda, ülkeyi saran kolera salgını ile savaşmak üzere yer alır. Dr. Mağmumi bu amaçla 9 Eylül 1894 günü (*Rumi takvim (?)* 28 Ağustos 1310)

Resim 6. Ayvalık'ın kentsel gelişimi Psarros (2004).

aldığı çağrı üstüne, ertesi gün Bursa'ya gitmek üzere yola çıkar. Kasım ayının sonuna kadar Bursa'da kalan Dr. Mağmumi, Aralık ayında Bandırma, Erdek, Balıkesir, Edremit ve Burhaniye (Kemer) merkezleri ile köylerine gider. 1894 yılının Aralık ayın sonunda Ayvalık'a geçen Mağmumi burada birkaç hafta kalır ve yerleşmenin morfolojik, doğal, mimari özellikleri ve sosyal yaşamı kadar, tıbbi topoğrafyası ile ilgili ayrıntılı gözlemler yapar.

Kolera salgını konusunda Adana, Adıyaman, (Kahraman) Me'raş, (Gazi) Antep, Halep, Beyrut ve Şam'da incelemeler yapacak olan heyetin müfettişliğine atanan Mağmumi, 23 Ocak 1895'te İstanbul'a gitmek üzere Ayvalık'tan ayrılır. Osmanlı'nın çöküş döneminde hemen her tarafta süren yokluk ve hastalık görüntülerine tanıklık eden Dr. Mağmumi bu seyahatlerinde de gözlemlerini ayrıntılı olarak aktarır.

Ayvalık'ta 19 yüzyılda kentsel çevre ve günlük yaşam

Kaynaklara göre antik dönemden bu yana Ayvalık bölgesinde yerleşmeler bulunurken, Cunda (*Moschonisi*) ile birlikte Ayvalık (*Kydonia*) çevresindeki adalar "*Hekatonneso*" adı ile anılmaktadır (Resim 6, Psarros, 2004). Bu adaların en büyüğü olan Cunda'daki yerleşmelerin isimleri -*Nasos*, *Pordoselini* ve *Chalkis*- kaynaklarda yer alırken, sadece sınırlı sayıdaki antik kalıntı⁸ günümüze ulaşmıştır (Psarros, 2004; Yorulmaz, 2005: 34-36). Ayvalık ve çevresine ilişkin yüzey araştırmaları yakın dönemde de devam etmiş olmakla birlikte, henüz tamamlanmış kapsamlı bir çalışma yoktur (Engin Bektaş,

2001: 283-288). 10. yüzyıldan itibaren Cunda'da yerleşik bir nüfusun barındığı kaynaklarda belirtilmekle birlikte, Ayvalık'ta 1580'den itibaren Hristiyanlarla Müslümanların bir arada yaşadığı bir yerleşmenin geliştiği bilinmektedir (Psarros, 2004; Bayraktar 1998: 6-17). Yerleşmenin hızlı gelişme dönemi ise 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra aldığı bazı imtiyazlarla başlar (Terzibaşoğlu, 2001, 54-55; Darkot, 1948, 78, Yurt Ansiklopedisi, 1981, 1140).

18 ve 19 yüzyıllarda Ayvalık önemli bir Rum yerleşmesidir (Resim 7a). 1890'da Osmanlı yönetimindeki kentin 21.666'ya ulaşan nüfusunun hemen tamamını Rumlar oluşturur. 1880'lerden itibaren zeytin ve yan ürünlerine dayalı üretimin gelişmesiyle, Ayvalık önemli bir ticaret limanına dönüşür. Ekonomik alandaki bu başarı, kentte zengin bir kültür ortamının yaratılmasını sağlamıştır. Bu zengin kültürel ortam, 19. yüzyılda gündelik yaşamdan, kentsel dokuyu oluşturan yapı çeşitliliğine kadar pek çok ayrıntıda izlenir (Resim 7 b-c).

19. yüzyılın ikinci yarısından, 1920'de Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcına kadar Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasi çalkantı dönemi, doğal olarak Ayvalık'ta da etkili olur. Bölgenin siyasi ve demografik yapısının tamamen değiştiği bu süreç sonunda 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması ile Ayvalık'taki Rumlar Yunanistan'daki farklı yerlere göç ederken, Midilli ve Makedonya'dan (özellikle Selanik) gelen Türk mübadiller Ayvalık'a, Girit'ten gelenler ise Cunda'ya yerleştirilir (Arı, 1995: 11, 37, 176; Hirschon, 2000: 65; Yurt Ansiklopedisi, 1981:

Resim 7a. İlyas Peygamber Kilisesi'nin bulundu Ayvalık'ın kuzeydoğusundaki Sakarya tepesinden Ayvalık'a bakış, (Série IV) Aïvaly et Sefâa "à vol d'oiseau"), Müjdat Soylu Arşivi, 1923 öncesi.

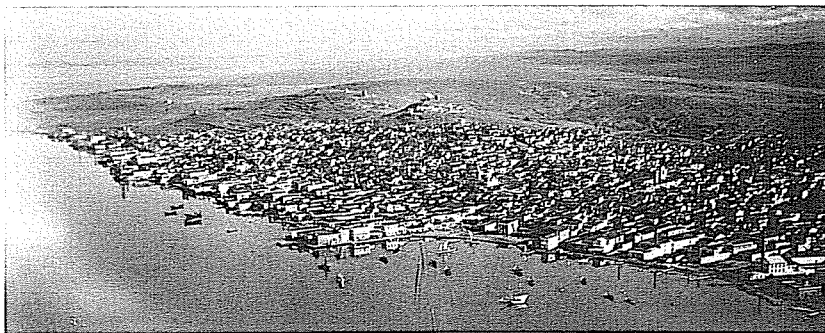
1140). Bu *Büyük Mücadele* (Arı, 1995) her iki tarafa zorunlu olarak göç eden mübadiller için büyük bir travma yaratırken, Ayvalık'taki kent belleğinde de yeri doldurulması güç bir boşluk oluşturur.

Bu çalışma 1890'lardaki Ayvalık'ın doğal ve kentsel hayatı ile günlük yaşamına odaklandığı için, mübadele ile yaşanan büyük travmanın yansımalarına ilişkin burada bir değerlendirme yapılmamıştır. Ancak bu mübadelelerin tarihi sonuçları ve sosyal etkileri üzerine değinen bazı önemli çalışmalara burada değinmekte yarar vardır.

Arı (1995), Hirschon, (2000) ve Bayraktar (1998) ayrıntılı çalışmalarında zorunlu göçün tarihi koşulları ve sonuçlarına değinirken, Cengizkan (2004) nüfus mübadelesine ilişkin bugüne kadar saklı kalmış yönlerini *"Mübadele Belgelerinde Ayvalık"* başlıklı çalışmasında, Ayvalık özelinde araştırır. Cengizkan'ın araştırması 23

Ekim 1923'de kurulan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti dönemindeki yazışmaların halen Başbakan Cumhuriyet Arşivi'nin Toprak İskân Genel Müdürlüğü (TİM) tasnifinde bulunan 10557 yazışma belgesi üzerinde yapılan bir kapsamlı araştırmaya dayanır. Yazar, tasnif ettiği dokümanlar içinde Ayvalık'ı konu alan 133 belge özelinde terk edilen mülk, mal, arazi ve ürünlerin dağıtımı ve gözetimine ilişkin 1922 öncesi ve sonrası durumlarına ilişkin sorunları irdeleyerek, bazı ön değerlendirmeler yapar.

Mübadelenin tarihi, idari ve sosyal açılımları üzerine eğilen bu değerli çalışmaların yanı sıra, yaşayanların aktarımlarına dayalı bazı sözlü tarih çalışmaları ya da anı kitapları da vardır. Bunlar arasında mübadelenin tanıklarına erişerek, onların anılarını aktaran Özsoy (2003) ve Yalçın'ın (1998) isimlerini özellikle zikretmek gerekir. Akademik bir iddiaları olmamakla birlikte hikâ-

Resim 7 b, c.: Ayvalık'a güneyden bakış,
Tulya Madra Arşivi, 1960'lı yıllar.

ye ve romanlarında, 1923'deki bu büyük toplumsal travmayı konu alan Dido Sotiriyü (1982, 2002), İlias Venezis (Milas, 1998), Ertuğrul Erol Ergir (2000) ve Ahmet Yorulmaz'ın (1997) eserleri de konuyla ilgili iki tarafın tutumlarını aktarmaları açısından kuşkusuz önemlidir.

19 yüzyıl boyunca devam eden siyasi çalkantılara rağmen, kent yaşamına ilişkin verilere bakıldığında, Ayvalık'ta oldukça örgütlü bir toplumun bulunduğu görülür. Kentte, bir tanesi Türk okulu olmak üzere toplam 7 ilkokul ile 1 karma ortaokul olup, 1914 yılında okullardaki öğrenci sayısı 2400'dür (Bayraktar, 1998: 30). 1803'te kurulmuş olan Ayvalık Akademisi (*Gymnasion Kydonion*) Avrupa'da da bilinen bir okuldur (Clogg, 1972: 633-667). Akademi ile birlikte kentteki matbaa, Ayvalık'ta ki canlı kültür hareketinin merkezleridir. Kentte "Krikis" isimli bir günlük gazete ile on beş günde bir "Haliko Astir" adında bir dergi çıkarılmaktadır. II. Meşrutiyetten sonra 1908 yılında, Yunanistan'daki hareketi destekleyen "Yunan Siyasi Cemiyeti" adında bir dernek kurulur (Bayraktar, 1998: 30-32).

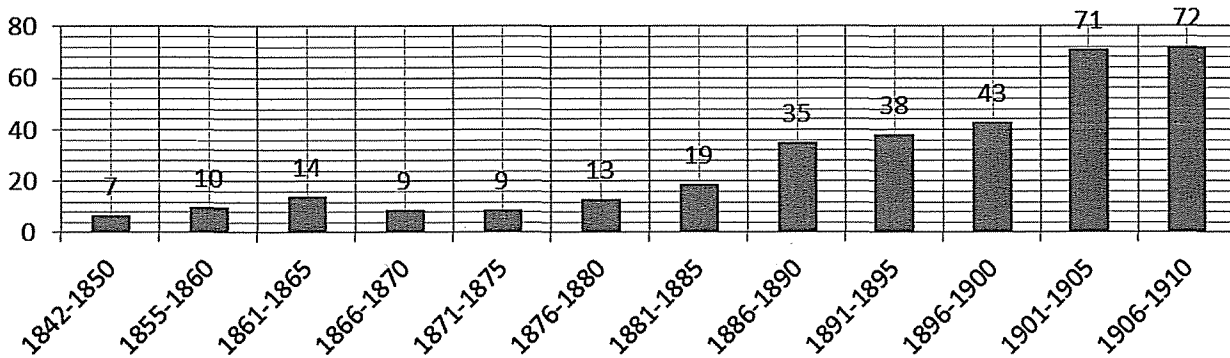
1880'den sonra tarım ve ticaretin gelişmesi, Ayvalık'ın dış dünya ile ilişkilerinin artmasına ve kentte konsoloslukların kurulmasına neden olur. Elçilerle birlikte onların yönetimindeki personel de ayrıcalıklı hale gelir. Yılda yaklaşık 600 geminin uğradığı bu dönemde, üretim ve denize dayalı ticaretle Ayvalık Marmara'da Bandırma, Ege'de ise İzmir'den sonra üçüncü büyük limandır (Bayraktar, 1998: 16-17, 23).

1889 Hüdavendigar Salnamesi'ne göre kentteki 11 mahallede toplam 4607 hane bulunur. İlçenin tek köyü vardır, Küçükköy (Terzibaşoğlu, 2001: 55). Kent merkezinde Hükümet Konağı, Rüşumat İdaresi, 3 Askeri Karakol (Babı Asakir-i Şahane-yi Karakol hane), 11 adet Kilise, 1 adet Manastır, Ziraat Bankası, Ticaret ve Sanayi Odası, Telgraf ve Postane İdaresi, Duyun-ı Umumiye İdaresi, Reji İdaresi, Liman ve Karantina İdaresi, Belediye binaları ile Hamidiye / Minareli Camii bulunmaktadır (Bayraktar, 1998: 24). Yapıların üzerinde bulunan yapım tarihi tabelalarına göre kentte 1880'li yıllara kadar yılda ortalama 10 yeni yapı inşa edilmektedir. Bu sayı 1885'den sonra yılda 40, yüzyıl başından itibaren ise yılda 70'e erişir (Yorulmaz, 2005: 37). Yeni yapı/konut inşasına ilişkin bu talep hem kentteki nüfus artışının ve hem de artan zenginliğin bir göstergesi olmalıdır (Grafik 1, Tablo 1).

Ayvalık'taki örgütlü kent yaşamının bir başka göstergesi de kentteki üretim ve hizmet türlerinin çeşitliliğidir. 1894 yılına ait *Servet-i Fünun* dergisi kentte 7 zeytinyağı ve un fabrikası, 28 zeytinyağı değirmeni, farklı büyüklüklerde 26 sabunhane, 1 adet *Pirina*⁹ fabrikası, 25 adet un değirmeni ve 40 adet debbağhane¹⁰ (dehbağhane) olduğunu belirtir (Yorulmaz, 2004,72). Ayrıca bu dönemde Ayvalıklılara hizmet veren 6 Eczane, 20 doktor ve 10 Avukat bulunmaktadır (Bayraktar, 1998: 24).

Temel üretim zeytinyağı, sabun, tütün, bağcılık ve şarap üretimine dayalı olmakla birlikte; tuz ve deri işlemeci-

Grafik 1. Kitabelerine göre Ayvalık'ta 1842 ile 1913 yılları arasında inşa edilen yapı sayısı

Tablo 1. Kitabelerine göre Ayvalık'ta 1842 ile 1913 yılları arasında inşa edilen yapı sayısı

Dönem	Yapı sayısı	Dönem	Yapı sayısı	Dönem	Yapı sayısı	Dönem	Yapı sayısı
1842-1850	7	1866-1870	9	1881-1885	19	1896-1900	43
1855-1860	10	1871-1875	9	1886-1890	35	1901-1905	71
1861-1865	14	1876-1880	13	1891-1895	38	1906-1910	72

liği gelişmiştir (Bayraktar, 1998: 13; Yurt Ansiklopedisi, 1981: 1128). Bayraktar'ın aktardığı (1998: 24-29) 1906 yılında Ayvalık limanından yapılan dış satımları gösteren listeye bakıldığında (Tablo 2), kentte önemli miktarda üretilen ya da işlenen revgan-i zeyt¹¹, deri, sabun, zeytin, un gibi ürünler ihraç edilirken, ara mamul ürünler dışında tuzlu balık, havyar, bira, peynir/kaşar ve *makaronya* gibi bir kısmı lüks tüketim sayılabilecek ürünlerin ithal edildiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda Ayvalık tarihi ile ilgili bazı bilgiler bulunmasına rağmen (Resim 8); Cunda (*Moschonisi*) yerleşmesi ilgili veriler maalesef çok sınırlıdır. Ali Cevad'ın Memalik-i Osmaniyye Tarih ve Coğrafya Lugatı'na göre (aktaran Yorulmaz, 2004: 180) Cunda önceleri *Midilli Sancağı*'na bağlı bir *kaza* iken, 1908'den sonra *Midilli Mutasarrıflığı*'na¹² bağlı bir *bucak* olur (Resim 8). Cunda'da anıtsal nitelikli yapılar dışında 4 ilkokul ile 1 kız okulu bulunur. 1862 tarihli bir mühürden, 19 yüzyılda Cunda'da ayrı bir Belediye olduğu anlaşılmaktadır (Yorulmaz, 2004: 158-160). Adadaki bazı konutlarda görülen sigorta tabelalarının varlığı, Cunda'da zengin bir nüfusun yaşadığını gösterir. Drakos'a referansla Psaros'un (2004) aktardığına göre Cunda'da (*Moschonisi*) 4 mahalle bulunmaktadır ve nüfusu yaklaşık 4.500'dür.

Resim 8. Cunda'ya güneyden bakış, Tulya Madra Arşivi, 1960'lı yıllar

Foça, Kayaköy, Şirince gibi diğer Rum yerleşmeleri ile karşılaştırıldığında, Cunda 19. yüzyılda dinî işlevler de üstlenmiştir. Bu büyüklükte bir yerleşme için sayıca oldukça fazla olan kilise ve manastır gibi anıtsal dinî yapıların varlığı, bu durumun göstergesi olmalıdır (Şahin Güçhan, 2004, Şahin, 1986).

DR. MAĞMUMİ'NİN GÖZÜYLE AYVALIK

1923'teki zorunlu göçle eski sakinleri ile birlikte belleğini de yitiren Ayvalık ve Cunda (Resim 9); Midilli, Girit ve Selanik'ten gelen mübadillere ev sahipliği yapmaya başlar. Bu nüfus değişimi, 1950'li yıllara kadar Ayvalık ve Cunda'da önemli fiziksel dönüşümlere neden olmaz (Resim 9, 10 a-b). Yakın çevredeki doğal değerleriyle birlikte 1976 yılında "doğal ve kentsel sit alanı" ilan edilen bu yerleşmelerdeki kentsel doku, büyük oranda korunarak günümüze kadar ulaşır. Ancak bu yerleşmelerin tarihine ilişkin bilgi ve kaynak eksikliği, Ayvalık ve Cunda'nın bütünsellik içinde anlaşılması ve yorumlanmasını güçleştirir. Bu nedenle, Dr. Mağmumi'nin Ayvalık ve Cunda ile ilgili betimlemeleri; 19 yüzyılda oldukça parlak bir dönem yaşayan Ayvalık ve Cunda'nın sosyal ve fiziksel özelliklerinin tanımlanması açısından çok önemlidir.

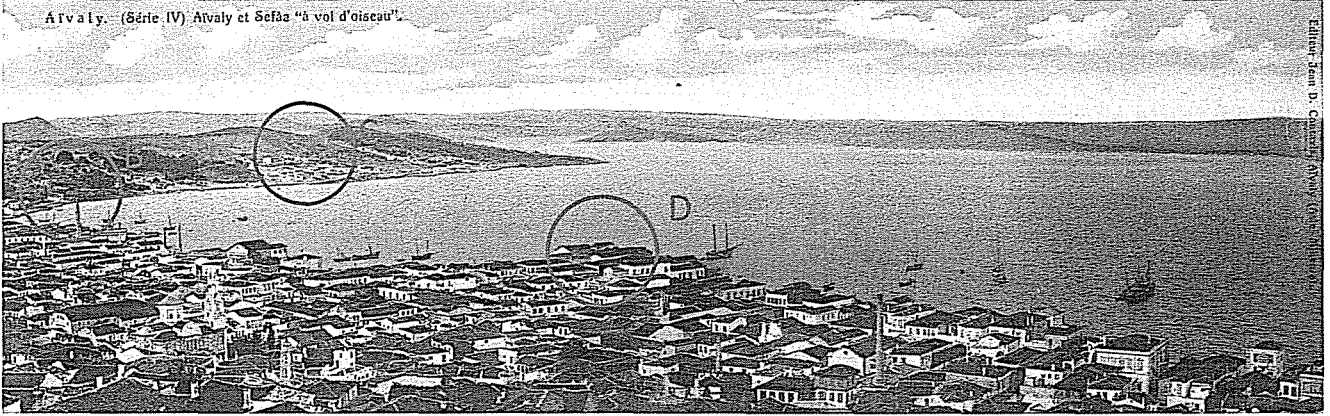
Dr. Mağmumi yaklaşık dört hafta kaldığı Ayvalık'ta (Resim 11, 12), kenti ve çevresini ayrıntılı biçimde inceler,

Resim 9. Ayvalık'a kuzeydoğudan bakış, Tulya Madra Arşivi, 1960'lı yıllar

Tablo 2. 1906'da Ayvalık limanından yapılan Dışalım ve Dışsatım konu emtianın tür ve miktarı (Bayraktar, 1998: 28-29).

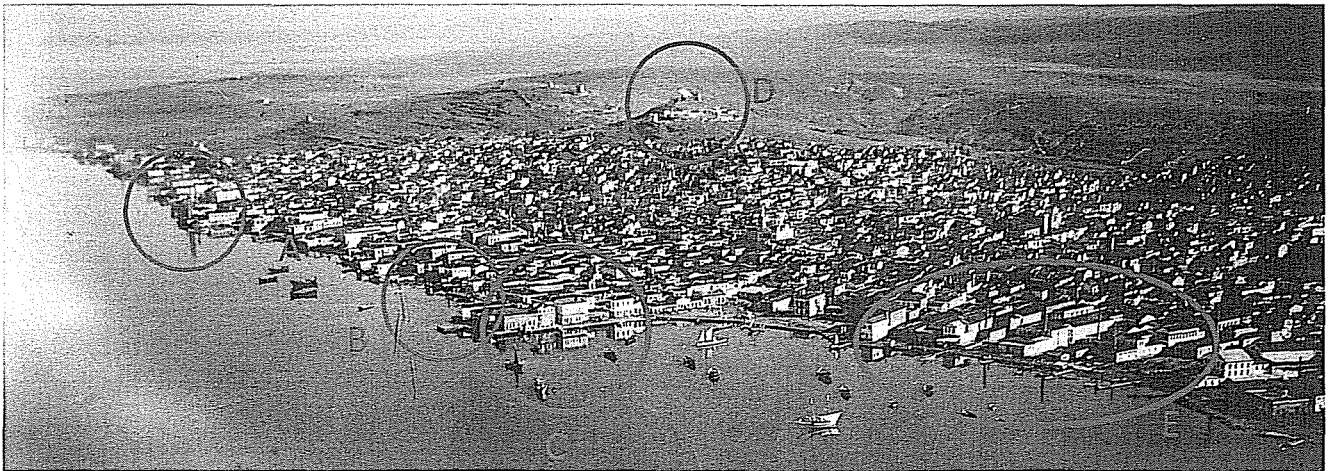
	Emtia / (Merchandise)	Dışsatım	Dışalım	Birim / Unit
1	Ruganzit / Zeytinyağı	2.988.000	47.000	Yeni Okka
2	Sabun / Soap	941.500	-	"
3	Zeytin / Olive	164.000	40.000	"
4	Palamut / Valonia	83.500	3.000	"
5	Hinve - Buğday / Wheat	-	2.971.000	"
6	Arpa / Barley	-	71.000	"
7	Burçak / Common vetch	-	23.000	"
8	Un / Flour	1.160.000	15.000	"
9	Kepek / Bran	56.300	-	"
10	Nohut / Chickpea	26.000	221.000	"
11	Fasulye / Bean(s)	16.000	113.000	"
12	Börülce / cowpea	2.400	28.000	"
13	Soğan ve sarımsak / Onion & garlic	-	87.400	"
14	Darı / Millet	-	13.700	"
15	Bakla / Broad bean	5.600	43.900	"
16	Patates / Potato	-	116.000	"
17	Demir-celik / Iron-steel	7.800	206.000	"
18	Kükürt / Sulphur	-	63.700	"
19	Civi / Nail	-	34.000	"
20	Sacma-kurşun / Buckshot-bullet	-	7.600	"
21	Bakır / Copper	-	2.100	"
22	Kalay / Tin	-	2.400	"
23	Teneke / Tinplate	-	19.600	"
24	Tava, demir, kürek, kova, zincir / Ladle?, iron, shovel, bucket, chain	-	17.200	"
25	Kahve / Coffee	-	121.000	"
26	Seker / Sugar	-	604.000	"
27	Deri / Leather	306.000	411.000	"
28	Züccaciye / Glassware	2.600	146.000	"
29	Odun / Firewood	46.000	63.000	"
30	Maden, Mangal Kömürü / Mine, Charcoal	1.864.000	-	"
31	Çeşitli emtia / Various goods	-	350.600	"
32	Kıyl ? /	-	11.700	"
33	Boya / Paint	-	16.900	"
34	Balık yağı / Fish oil?	-	44.000	"
35	Sabun toprağı / Soap soil	-	213.000	"
36	Fıstık içi / Pine nut	111.200	-	"
37	Makaronya / Macaroni	-	9.600	"
38	Urgan / Hawser	-	23.000	"
39	Soda / Soda	-	176.000	"
40	Tuzlu Balık / Saline fish	-	84.500	"
41	Havvar ve tarak / Caviar & Scallop	-	16.800	"
42	Konyak / Coniac	14.900	2.600	"
43	Rakı / Raki	8.600	-	"
44	Sarap / Vine	117.000	-	"
45	Bira / Beer	-	4.700	"
46	Anason / Anise	-	11.000	"
47	Kuru üzüm / Raisin	6.400	-	"
48	Yaş üzüm / Grape	27.600	-	"
49	Peynir ve kaşar / Cheese & Yellow cheese	-	36.900	"
50	Tuz / Salt	-	64.000	"
51	Leblebi / Roasted chickpea	41.000	46.000	"
52	Sade yağ / Oil	600	14.000	"
53	Kemik / Bone	17.000	-	"
54	Paçavra / Rag	9.000	-	"
55	Kağıt / Paper	-	66.000	"
56	Prına /	3.016.000	216.000	"
57	Tömbeki / Tombac	124	5.639	"
58	Tütün ve sigara / Tobacco and cigarette	-	5.781	"
59	Ful-ı Sudan çiçeği /	-	7.900	"
60	Pirinç / Rice	-	2.600	Çuval (adet)
61	Gazyağı / Kerosene	7.000	34.000	Teneke (adet)
62	Çanak-Cömlek / potas & pans	-	79.000	Adet
63	Tahta / wood	-	114.000	"
64	Tuğla, Kiremit / Brick, Tile	140.000	86.000	"
65	Manifatura / Drapey & Haberdashery	-	960	Balya
66	Dikiş Makinası / Sewing machine	-	23	Adet
67	Ceviz, Gürgen, Sandalye / Walnut, Hornbeam, Chair	-	7.200	"
68	Bıçak / Knife	4.600	7.200	"
69	Boş çuval / empty Sack	-	126.000	"
70	Tulum / Bagpipe	196	220	"
71	Mermer / Marble	-	1.900	"
72	Ciroz balığı / Mackerel	-	154.000	"
73	Narenciye / Citrus Fruits	87.000	711.800	"
74	Değirmen taşı / Millstone	30	-	"

Resim 10 a. Eskiden İlyas Peygamber Kilisesi'nin bulunduğu yerleşimin kuzeydoğusundaki Sakarya tepesinden Ayvalık'a bakan Kartpostal: A: Aya Yannis Kilisesi, B: Eski Hastane ve arkada Aya Haralombos Kilisesi, batısa ise eski mezarlık; C: Sefa bölgesi, D: Kanelo, (Aivaly. (Série IV) Aivaly et Sefâa "à vol d'oiseau") , Müjdat-Soylu Arşivi, 1923 öncesi

Resim 10 b. Eskiden İlyas Peygamber Kilisesi'nin bulunduğu yerleşimin kuzeydoğusundaki Sakarya tepesinden Ayvalık'a bakış, A: Eski Aya Yannis Kilisesi, şimdi Saatli Cami, B: Eski Hastane, şimdi İstiklal İlkokulu; C: Sefa bölgesi, D: Kanelo, N. Şahin Güçhan, 2005

Resim 11. Ayvalık'a güneyden bakış, A: Burgala Han, B: Kahveler, C: Kanelo/ iskele, D: İlyas Peygamber Kilisesi, E: Fabrika ve depolar, Tulya Madra Arşivi, 1960'lı yıllar

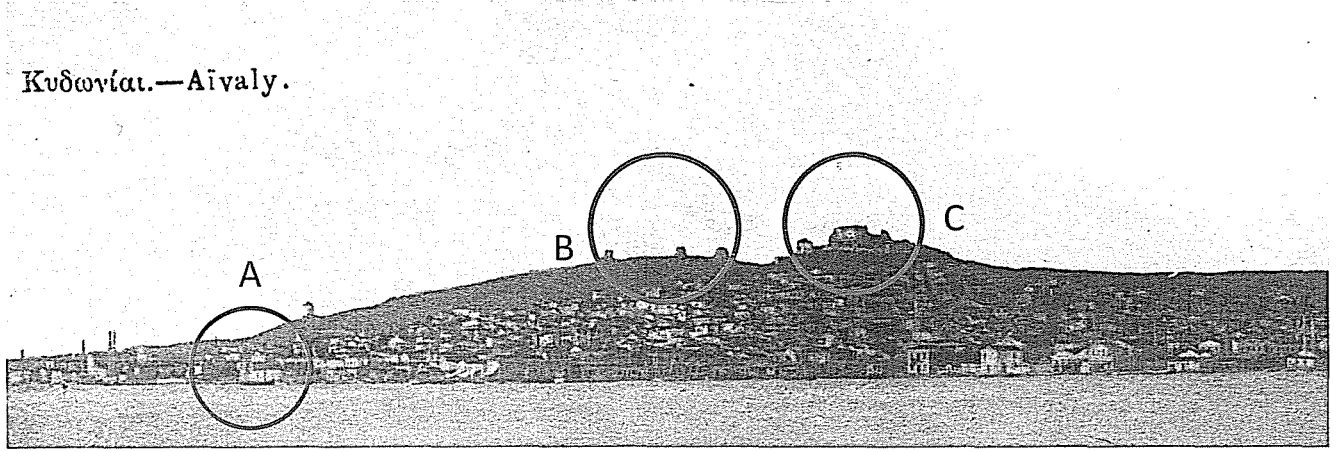
Resim 12. Ayvalık'a kuzeydoğudan bakış, A: Çalık koyu (Paşa Limanı), B: Sefa bölgesi, C: Eski hastane, şimdi İstiklal İlkokulu, D: Talimhane Tepesi, E: Fabrika ve depolar, F: Kanelo/iskele, G: Kahveler, H: Ayvalık Akademi (Gymnasion Kydonion), I: Dalyan Boğazı, J: Burgala Han ve Hayrettin Paşa Cami, K: Sakarya Tepesi, Tulya Madra Arşivi, 1960'lı yıllar

gazinolara kahvehanelere gider, okulları, kiliseleri ve resmi binaları gözlemler. Rumca bilmediği için halkla iletişim kuramaz ancak, onların alışkanlıklarını izler ve onlarla bir arada olur.

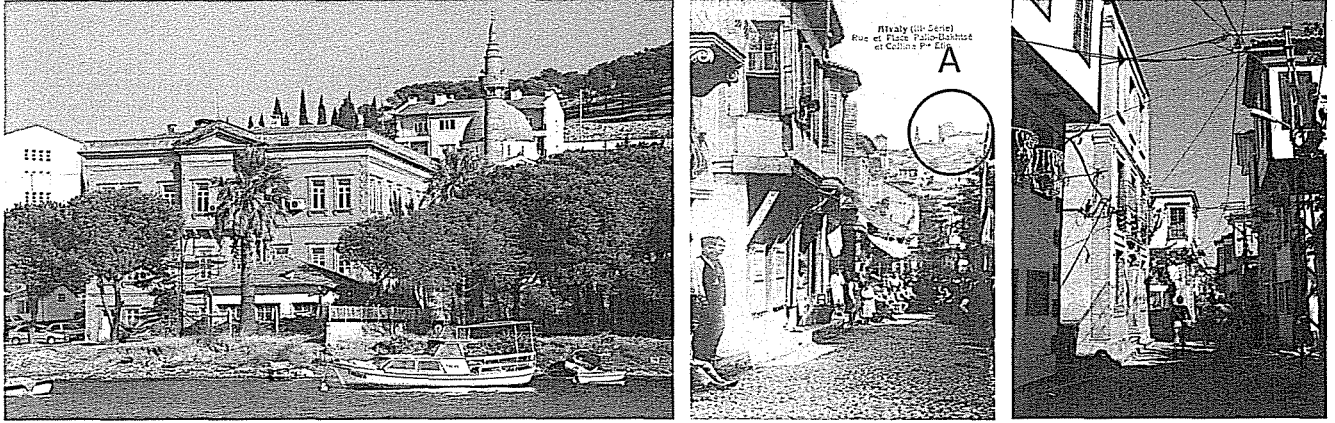
1894 yılının Aralık ayında, eski bir yaylı araba ile Burhaniye (Kemer)'den ayrılan Dr. Mağmumi, yoğun yağmur altında yedi saat süren bir yolculuktan sonra, güçlükle Ayvalık'a ulaşır. Duvarlarla çevrili bahçeler ve bostanlar içinden geçerek kente geldiğinde; yaylı araba dar sokaklı kente giremediği için, eşyaları hamala yükleyip kentin kuzey girişinde yer alan Burgala¹³ oteline iner (Resim 13, 14). Kaynakların farklı bilgiler aktardığı bu

otel, günümüzde kültür varlığı olarak tescillenmiş bir yapıdır. Yapıyı Psarros (2004) *Georgias* hanı, Yorulmaz (2004: 75) *Yorgola* hanı, Dr. Mağmumi ise *Burgala* hanı olarak tanımlar. Yorulmaz'ın aktardığına göre (2004: 75) bu yapı Soma'ya kadar gelen demiryolunun Ayvalık'tan geçeceği varsayımı ile *Yorgola* (*Georgias* olmalı) isimli bir Rum tüccar tarafından yaptırılmıştır.

Dr. Mağmumi'nin (2001: 142) "*Kentin tüm evlerinin taştan yapıldığı, dükkân ya da konut ahşap hiçbir yapı bulunmaz*" şeklinde tanımladığı sokak dokusu, bugün de büyük çapta korunmuştur. Ayvalık'ın kent merkezine taşıtla erişimi sağlayan tek ana arter olan ve kıyı

Resim 13. Ayvalık'a (Κυδωνία.- Αἰβάλυ) güneybatıdan, denizden bakan bir kartpostal; A: Burgala Han, B: Kışla tepesindeki Yel değirmenleri, C: Sakarya Tepesindeki İlyas Peygamber Kilisesi, Müjdat Soylu Arşivi, 1923 öncesi

Resim 14. Burgala (Yorgola, Georgias) Hanı, deniz (arka) cephesi, ve arkada Hamidiye (Sakarya) Camisi, N. Şahin Güçhan, 2005

Resim 15. Ayvalık'tan bir kartpostal (Aivaly (III- Série)- Rue et Place Palio-Bakhtsè et Colline P^{ts} Elie), denize paralel bir sokaktan kuzeye doğru bakış (muhtemelen Barbaros Sokak), arkada tepede İlyas Peygamber Kilisesi, (A), Müjdat Soylu Arşivi, 1923 öncesi

Resim 16. Ayvalık'ta bir sokak ve geleneksel konutlar, N. Şahin Güçhan, 2005

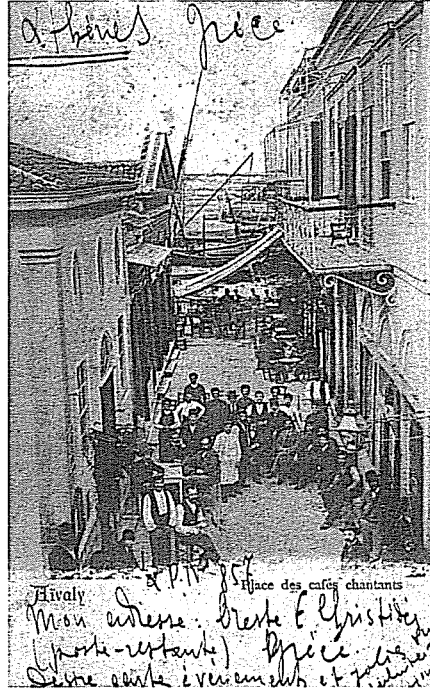
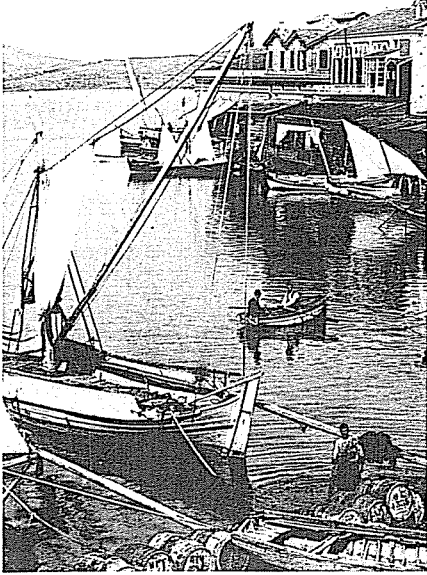
boyunca devam eden Atatürk Caddesi dışında, kentteki sokaklar Mağmumi'nin aktardığı özelliklerini halen devam ettirmektedirler (Resim 15, 16). Yazarın Ayvalık evlerinde bahçe olmadığı şeklindeki değerlendirmesi ise, konutları sadece sokaktan izleyen bir gözlemci için anlaşılabilir bir tanımdır. Bitişik düzende inşa edilmiş, sokağa cephe veren Ayvalık konutlarının hemen hepsinde, arkada küçükte olsa bir avlu ya da bahçe bulunur. Ancak bu açık alanlara genellikle sokaktan erişilmez, dolayısı ile sokaktan algılanamazlar.

Mağmumi (2001: 142) anılarında, ilçeden ihraç edilen yerel "Sarımsak" taşından söz eder. Ayvalık'taki yapıların hemen hepsinde kapı ve pencere söveleri gibi standardize edilmiş birimlerde ve bazen de tüm cephede kullanılan bu malzeme, Ayvalık'ın güneyindeki Sarımsaklı¹⁴ mevkiinde bulunan taş ocaklarından çıkarılmaktadır.

Dr. Mağmumi (Resim 17, 18) ilk gece geldiği Burgala oteline yerleşip biraz dinlendikten sonra, gazete bulmak umudu ile *Olimpia* isimli gazinoya gider. Olimpia "*Beyoğlu'nun* (Cadde-i Kebir?) *doğu yolundaki biraha-*

Sabahaddin Peker

Aïvaly (III Série) — Angéli Yalô

Resim 17. Denize doğru uzanan iskelede (Kanelo) Yeni Dünya, Orala and Olimpia gazinolarını gösteren bir kartpostal (Aïvaly (IIIe- Série)- Angéli Yalô, re-printed by Sabahattin Peker), Tulya Madra Arşivi, 1923 öncesi

Resim 18. Ayvalık'ta iskelenin arkasındaki yer alan, otel ve kahvelerin olduğu sokağı gösteren bir kartpostal (Aïvaly Place des cafés chantants), Tulya Madra Arşivi, 1923 öncesi

nelerin iki katı büyüklüğünde, duvarları tablolar, aynalarla süslü” ve “kar gibi beyaz önlüklü garsonların servis yaptığı bir mekândır” (Mağmumi, 2001: 139). Doktor, garsonun bulduğu Türkçe *İkdam* gazetesini okurken “bir tarafta ince saz takımı kâh alafranga kâh alaturka parçalar çalmakta, hınca hınç dolmuş olan halk da konyak ve raki” içmektedir. Müşterilerin “yarısı siyah şalvarlı, mavi diz çoraplı, fesleri devrik, iri püskülleri (feslerin) omuzlarına yatmış” erkeklerdir, diğer yarısı ise *Kapela*¹⁵ giymektedir (Mağmumi, 2001: 139-140).

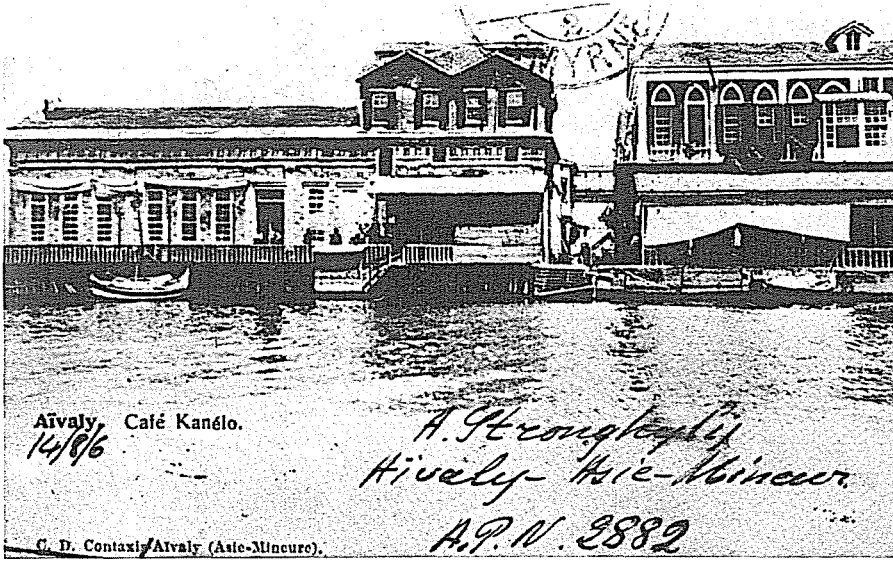
Dr. Mağmumi'nin erkeklerin giyiminden, günlük hayat-taki rolleri ve eğlenme biçimlerine ilişkin aktardıkları, Ayvalık'taki sosyal yaşama ilişkin güzel ipuçları vermektedir. Resim 18'de görülen Kahvehaneler Sokağı (şimdiki Belediye Sokak) ile teknede bulunan erkeklerin giysileri, Mağmumi'nin tasvirleri ile uyuşur. Erkeklerin başında fes ya da *kapela* vardır. Çok az sayıda erkek fötr şapka giymektedir. Beyaz gömlek üstüne yelek, yaygın olarak kullanılırken dükkân, kahvehane sahipleri gibi çalışanların üstünde beyaz, uzun bir iş gömleği görülür. Şalvar biçiminde kısa pantolon ve uzun çorap kullanımı ile birlikte, erkeklerin uzun pantolon giymeleri de oldukça yaygın bir alışkanlıktır.

Akşam, saat 20:00 sularında, müşteriler dağılmaya başlayınca Dr. Mağmumi de çok yakında bulunan bir lokantaya gider. Yemekten sonra otele dönerken, kı-

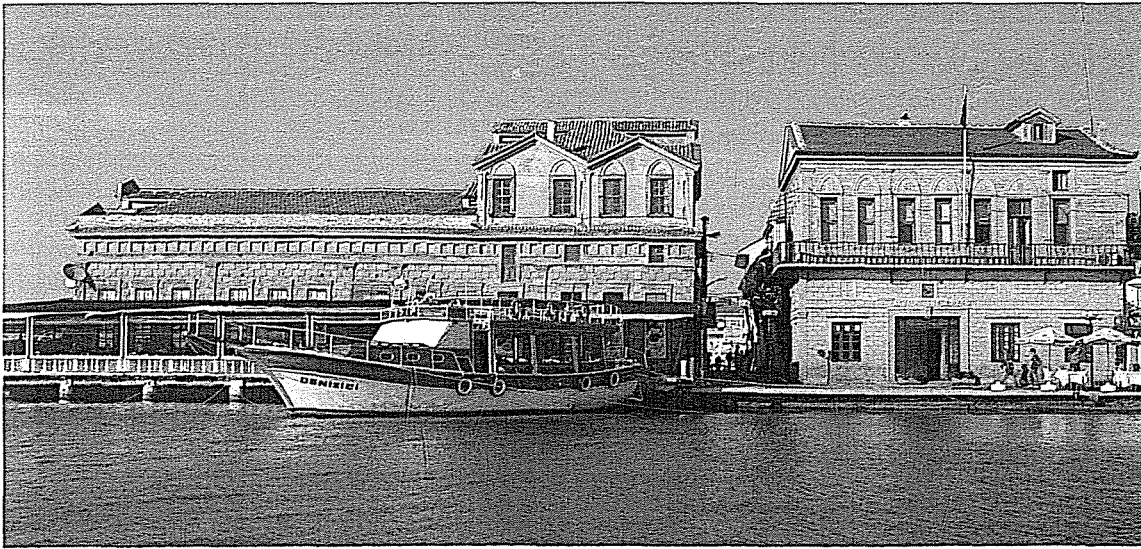
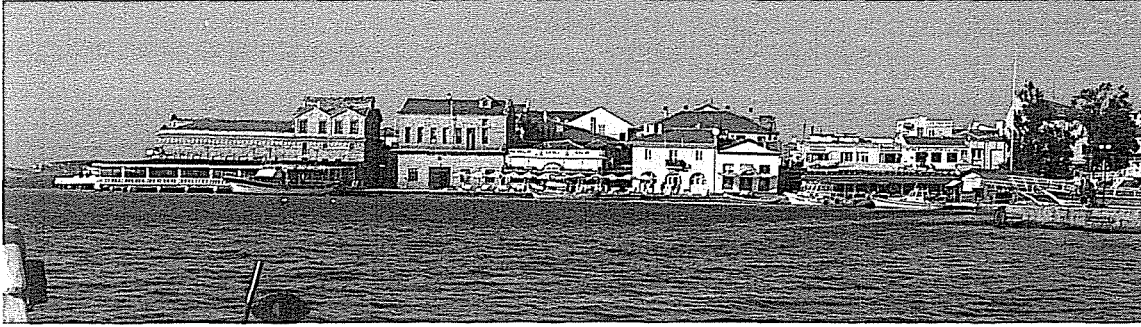
yafetlerinden hükümet memuru olduklarını anladığı, “setre¹⁶ pantolonlu, normal fesli”, telgrafhane müdürü ile muhabere memuru kendisini bulur. Onlarla beraber bu kez *Orfila* isimli, aynı büyüklük ve biçimdeki bir başka gazinoya giderler (Resim 19, 20). Mağmumi (2002: 143-144) bu geceye ilişkin izlenimlerini şöyle aktarır:

“Yeni Dünya, Orala, Olimpia gazinoları rıhtım hizasından denize doğru bir uzantı oluşturmuşlardır. İki yanlarında parmaklıkla çevrilmiş gezinti yerleri bulunduğu gibi deniz üstünde geniş yazlıkları da vardır. Bu rıhtımın öteki kıyısında oteller ve aralarında lokantalar bulunuyor. Telgrafhane de Yeni Dünya Gazinosunun karşısında ve deniz üstündedir. Bunlardan başka ikinci derecede gazinolar bulunduğu gibi yüzlerce meyhane ve koltuklar da vardır. Ahali olağanüstü içki tutkusu geceleri beşe altıya kadar kadeh oynatıyorlar. Böylece hepsi ızbandut gibi iri yarı adamlar olup zayıf cılız kimseye rastlamadım desem doğrudur. Bunu da iklim ve havanın ılımlılığına ve sağlamlığına yormaktayım” (Mağmumi, 2001: 143)

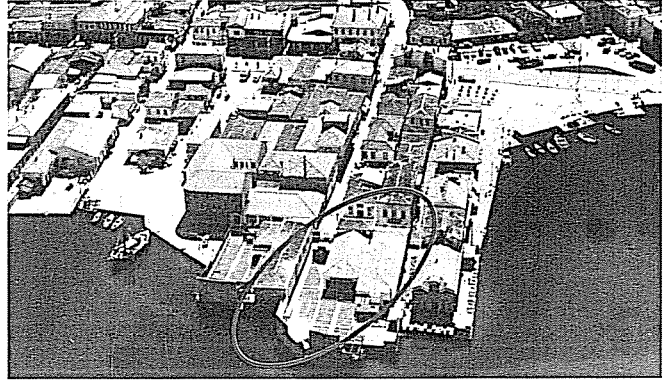
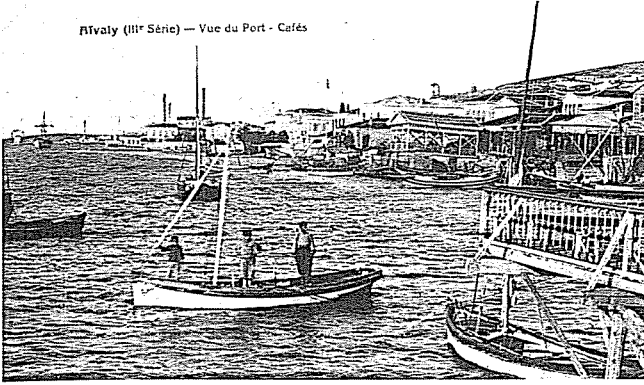
“Eski ve yeni birçok hanla birlikte rıhtım üstünde düzgün ve mükellef iki otel dahi vardır. Dört aylık seyahatim sırasında birçok belde ve kasabadan geçtiğim halde Ayvalık otelinde bulduğum dinlenme olanaklarına ve gördüğüm yetkinliğe başka yerde rastlamadım. Binası, bölümleri ve tefrişatı gerçekten takdire ve kutlamaya değerdi. Bedeli de tersine çok ucuz. Zaten Ayvalık'ta ucuzluk genel bir durumdur.”

Resim 19. Kanelo kahveyi gösteren bir kartpostal (C.D. Contaxis – Aivaly (Asie-Mineure)). İskeleye doğru Yeni Dünya, Orala ve Olimpia gazinoları. 2005’de burada Deniziçi Kafeterya mevcutken şimdi Şehir Lokali bulunuyor. Yanında Belediye ve Canlı Balık Restoran. Bunlardan ilki bir dönem Cafe Kanelo adı ile anılıyor olmalı. Kartpostalda 14/8/6 tarihi var, 1906 ya da 1916 olabilir, Müjdat Soylu Arşivi

Resim 20 a, b. İskelenin ucunda Şehir Lokali, yanında Belediye ve Canlı Balık Restoran, N. Şahin Güçhan, 2005

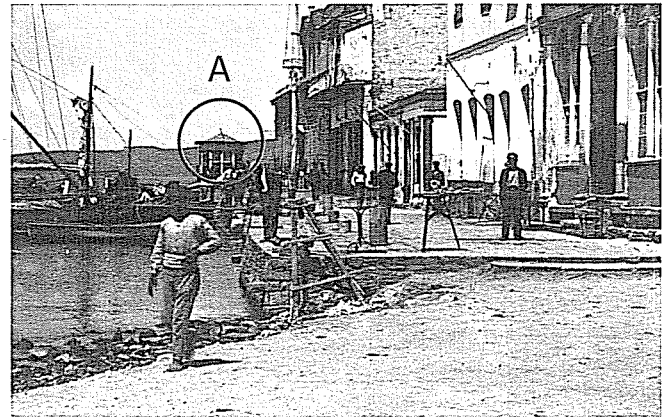
Resim 21. İskelenin kuzey kısmını gösteren bir kartpostal (Aivaly (IIIe Série)- Vue du Port Cafés). Gümrüğe doğru kahvehanelerin denize taşan ahşap yazlık pavilyonları, Tulya Madra Arşivi, 1923 öncesi

Resim 22. İskelenin günümüzde otopark olarak kullanılan batı ucu, 1970'lerde geceleri açık hava sineması olarak kullanılıyor

Dr. Mağmumi'nin gittiği *Olimpia* ve *Orfila* isimli gazinolar ve lokanta, *Kanelo*'da denilen, Ayvalık'ın denize küçük bir burunla uzandığı meydanın kuzey batısındaki bölgede yer alır (Resim 19, 20). Bunlar içinde maalesef sadece, 2005'de Deniziçi Kafeterya/bugün Şehir Kulübü olarak hizmet veren, *Yeni Dünya* gazinosunun kesin konumunu tanımlayabiliyoruz (Resim 21, 22). Burunda yer alan (bugünkü Gazinolar caddesinin deniz tarafı) yapılarda ise kahve, restoran, vb. işlevler devam etmekle birlikte, Mağmumi'nin söz ettiği ahşap revandalar artık bugün bulunmaz. Onların yerini bugün beton teraslar almıştır. Öte yandan bu bölgede deniz kıyısında kalan açık alanların (Resim 22), 1970'li yıllarda, geceleri hizmet veren açık hava sinemaları olarak kullanıldıkları o yıllara ait fotoğraflardan okunmaktadır.

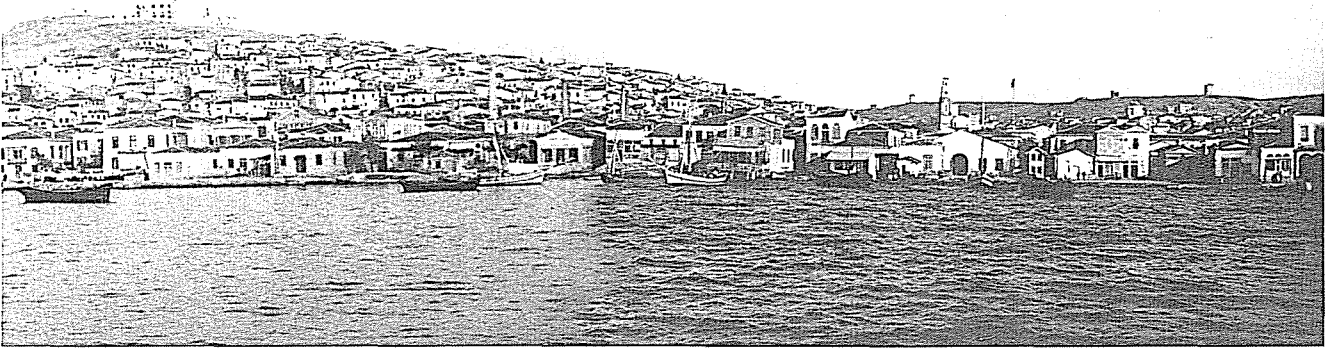
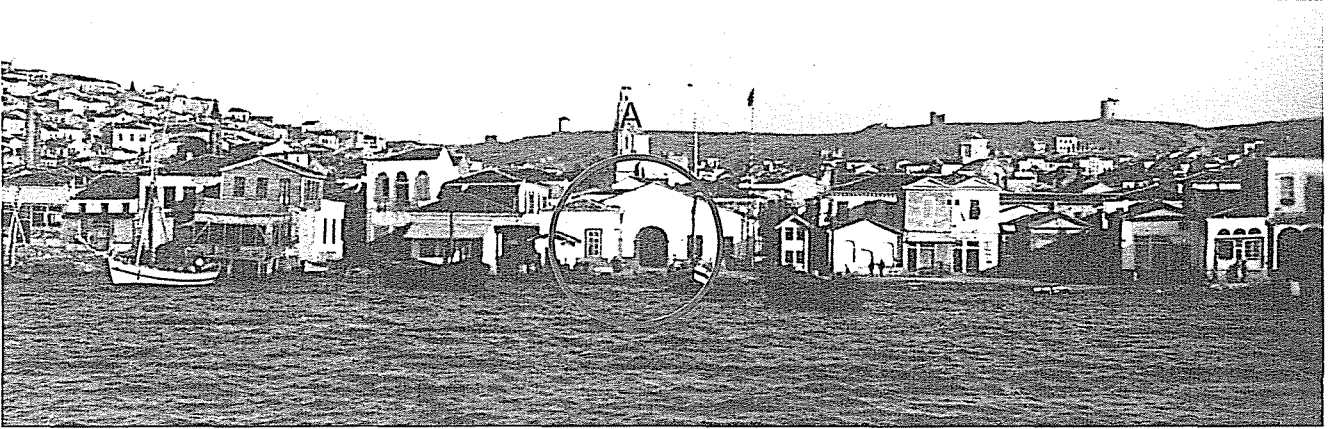
Dr. Mağmumi'nin söz ettiği deniz üstündeki Telgrafhane yapısı (Resim 23, 24), Mübadele öncesinde çekilmiş Ayvalık kartpostallarında okunmamakla birlikte Cumhuriyetten sonra, 1936 yılına ait eski fotoğrafta da görülen, burundaki gazinonun denize bakan tarafında yer alan, küçük ahşap yapı olmalıdır.

Rıhtımın arkasında kalan sokaktaki ticari kullanımlar ve var olan yapı stoğu Cumhuriyetten sonra da korunarak günümüze ulaşmıştır (Resim 25 a, b). Bu bölgedeki sokak isimlerinin devamlılığı -ki bunlar, *Gazinolar Caddesi*, *Eski Matbaa Sokak*, *Eski Postane Aralığı*, *Gümrük Caddesi*, *Oteller Aralığı*, *Karantina Sokak*- eski işlevlerin bu alanda sürdüğünün göstergesidir (Aksu, 1988). Cumhuriyetten sonra bu alandaki yapıların bir kısmı eski işlevlerini aynen devam ettirirken, bir kısmı da baş-

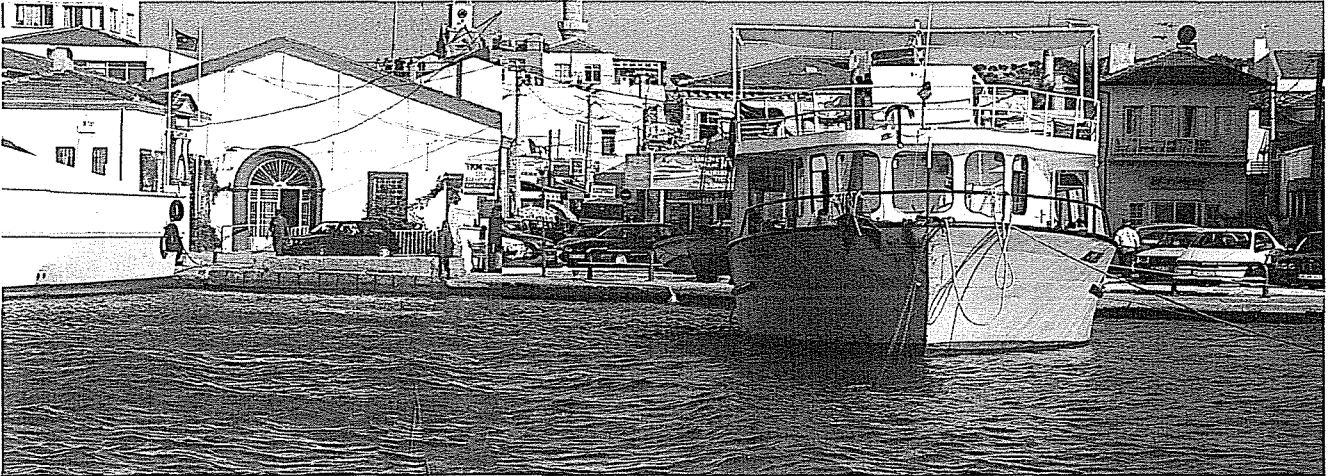
Resim 23. Mağmumi'nin aktardığı iskelede denize doğru taşan telgraf ofisi, ki yapının parseli eski kadastral planlarda mevcuttur. Bu yapının Cumhuriyetten sonra da 1936'ya kadar kullanıldığı anlaşıyor, Müjdat Soylu Arşivi, 1936

Resim 24. İskelenin deniz kıyısında yer alan telgraf ofisi (A), Müjdat Soylu Arşivi, 1930'lu yıllar

Resim 25a. Eski Gümrük binası (A), Müjdat Soylu Arşivi, muhtemelen 1923-1944 arası

Resim 25b. Eski Gümrük binası (A), Müjdat Soylu Arşivi, muhtemelen 1923-1944 arası

Resim 26. Eski Gümrük binası. N. Şahin Güçhan, 2005

ka ticari işlevler yüklenmişlerdir. Burnun kuzeyinde yer alan Gümrük binası da eski işlevini sürdüren yapılardan biri olmuş; 2008 yılında yeni inşa edilen Gümrük yapısının hizmete girmesiyle işlevini yitirmiştir.

Bugün de Gümrüğün yakınında yer alan, otel, kahve, lokanta işlevlerini sürdüren bu yapılardan özellikle burunda yer alan eski *Yeni Dünya Gazinosu*, *eski Deniziçi Kafeterya/Şehir Kulübü* Ayvalık'taki en görkemli yapılardan biridir (Marmasan, 1998, Resim 26). 1906 yılına ait kartpostalda da görüldüğü üzere yapı halen özgün niteliklerini korumaktadır. Mimari nitelikleri ve konumu ile özellikler taşıyan bu yapının alt katında büyük, üç tarafta denize yönelmiş bir salon bulunur. Alt katın üçte birini kaplayan üst kat ise özgününde konut ya da konaklama amaçlı tasarlanmıştır¹⁷. Pembe kesme taş zemin kat cephesi her iki yüzde üçgen alınlıklarla ikiye bölünmüştür. Yapı halen Ayvalık'ın önemli yer imlerinden biridir.

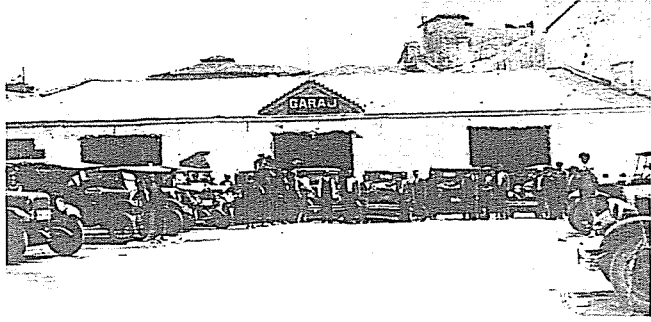
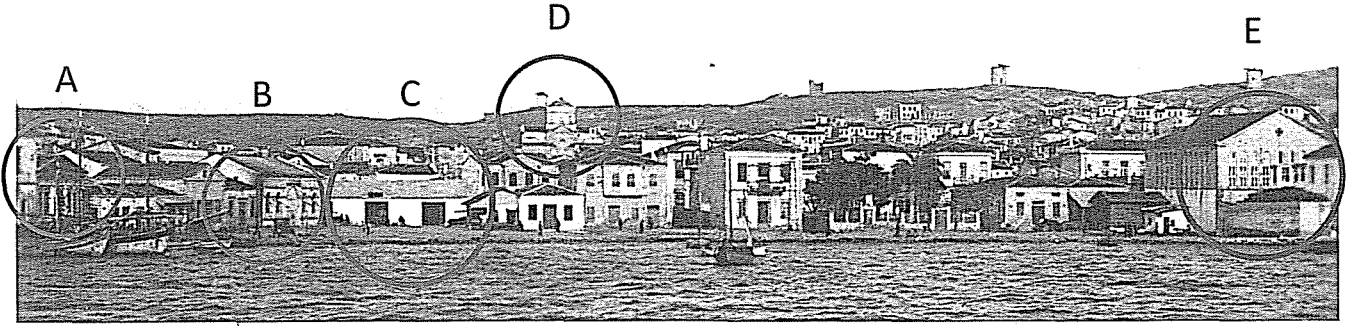
Şehir Kulübü /Deniziçi restoranın yanında yer alan yapı ise (büyük olasılıkla Mağmumi'nin söz ettiği diğer lokanta budur) bugün Ayvalık Belediye Başkanlığı olarak kullanılmaktadır. 1906 tarihli fotoğrafta, bu yapının üst katında uzun pencereler, alt katında ise büyük açıklıklar olduğu görülür. Yapı kütle özelliklerini korumuş olmakla birlikte, alt kat pencere boyutları, olasılıkla Belediye'ye dönüştürülürken küçültülmüş olmalıdır.

Eski fotoğraflar incelendiğinde, Ayvalık merkezinde bulunan meydandan denize doğru uzanan burun ve üzerindeki yapıların Cumhuriyetten sonra da Ayvalık'ın en önemli kamusal alanı olarak kullanıldığını gösterir (Resim 27 a-d). Özellikle bayram ve kutlamalarla, denizle ilişkili törenlerde, burundaki gazinolar ve meydanın hemen her zaman ana sahne olduğu görülür. Mağmumi'nin dönemine ilişkin betimlemeleri ile 1948 yılına kadar çekilmiş fotoğraflar karşılaştırıldığında, meydan ve çevresi ile burunda yer alan yapıların bu tarihe kadar korunduğu gözlenir. 1948 yılındaki İmar Planı'ndan sonra, meydanın çevresindeki yapılar kademeli olarak değişmiş ve eski yapılar yok olmuştur (Resim 28 a, b).

Ayvalık'ta kadastral haritaların tamamlanıp, tapu işlemlerinin 1940'dan itibaren gerçekleştiği ve ilk imar planının 1948'de yapıldığı düşünüldüğünde, bu tarihe kadar zaten mübadelenin sancılarını büyük çapta yaşayan halkın yeni yapı yapmaya yönelik taleplerinin olmadığı; ya da olsa bile yasal araçlar gelişmediği için gerçekleşmediği düşünülebilir¹⁸. Tüm bu durağanlığa

Resim 27. a. Mustafa Kemal Ayvalık'ta, Müjdat Soylu Arşivi, 1924. b. Cumhuriyetin 25. Yıl Kutlamaları, meydan ve çevresi, Müjdat Soylu Arşivi, 1948. c. 30 Ağustos Zafer Bayramı'nda Yağlı direk yarışmasını izleyenler, denizden iskeleye bakış, Müjdat Soylu Arşivi, 1930. d. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları, Müjdat Soylu Arşivi, 1928

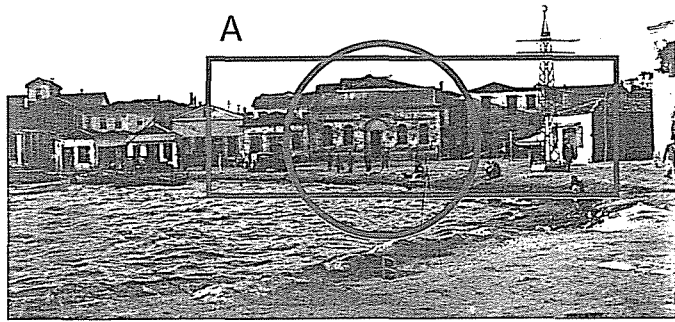
Resim 28 a. Meydana denizden bakış, en kuzeyde İskele (A), elektrik santrali (B), meydanda Otobüs Garajı (C) ve arkada Çınarlı Cami (Eski Aya Yorgo Kilisesi, D), güneydeki fabrika ve depolar (E), Müjdat Soylu Arşivi, 1950'li yıllar

Resim 28 b. Meydanın doğusunda yer alan Otobüs Garajı, Müjdat Soylu Arşivi, 1950'li yıllar

rağmen, Ayvalık'ta burundan meydana doğru uzanan yapı sırası içinde eski gazinolar işlev değiştirerek kornsalar da, meydan yakınındaki yapılar o kadar şanslı olmamışlardır.

Mağmumi anılarında Kanelo da denilen burunun güneydoğusundaki meydana ilişkin bir betimleme yapmaz. Mübadele öncesi fotoğraflardan izlenebildiği kadarıyla bu durumun nedeni, günümüzde kent meydanı niteliğindeki bu alanın Mağmumi döneminde pek de tanımlı olmayan bir açık alan olmasıdır (Resim 28, 29, 30).

Bugünün aksine o dönemde Kanelo burnu ve onun kuzeybatısındaki bölge Ayvalık'ta kentsel ve ticari yaşamın merkezi durumundadır. Bir gezgin olarak kuşkusuz Mağmumi bu mekânlarda dolaşmıştır. Bugün meydan olan alan, o dönemde kumsala benzer, toprak kaplı bir alandır. Güneyde sabun ve zeytinyağı fabrikaları ile depoların bulunduğu dönemin sanayi merkezi yer alır. Alanın doğusunda ise sıradan tek veya iki katlı yapılar vardır. Alanın denize bakan cephesi doğal niteliğini sürdüren küçük balıkçı teknelerinin, kayıkların yanaşıp, demirlediği bir kumsal biçimindedir. Dolayısıyla Kanelo burnuna oranla bu meydan pek de tasarlanmış, dikkat

Resim 29. İskelenin devamında, meydanın kuzey kenarında yer alan, sonradan yıkılan tek katlı yapı (A) ve Elektrik Santrali (B), Müjdat Soylu Arşivi, 1950'li yıllar

Resim 30. 1950'de yıkılan Elektrik Santrali, Müjdat Soylu Arşivi, 1950 öncesi

çekmeyen bir alan niteliğindedir. Meydanın bu özelliği 23 Nisan 1928'de gerçekleştirilen çocuk bayramını gösteren fotoğrafta da izlenir (Resim 27 d).

1950'li yıllarda daha önce kumsal niteliğinde olan meydanın batı çeperini oluşturan kıyı bandı doldurulur (Resim 31 a, b). Böylece "modern" bir düzenleme ile meydan genişletilir ve araç trafiğine uygun hale getirilir¹⁹. Daha sonra ise meydanın kuzey kenarını tanımlayan tek katlı yapılar, meydan ve yol düzenlemeleri için yıkılarak yerlerine çok katlı yapılar inşa edilir.

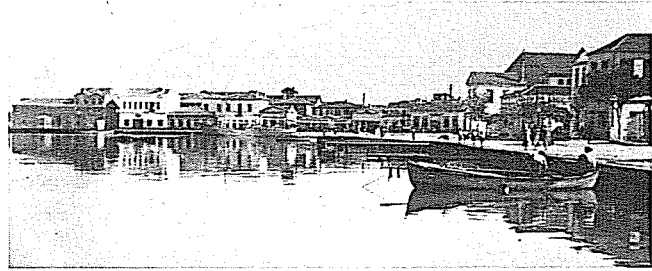
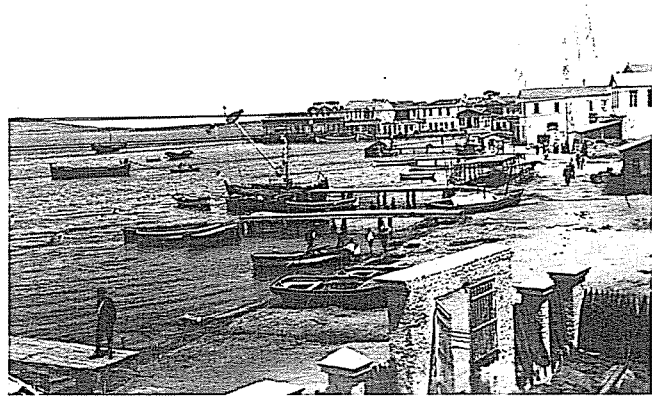
Yıkılan yapılardan biri, uzun yıllar Elektrik Santrali olarak kullanılan yapıdır (Resim 29, 30). Yıkılan bu yapıların yerinde bugün küçük kiosklar ve bir cafe bulunur. 1950-1970 yılları arasında ise meydanın doğu cephesinde bulunan tek katlı, şehirlerarası otobüs garajı (Resim 28 a, b) ile onun yanında bulunan iki katlı konutlar, kademeli olarak yenilenmişlerdir. Şimdi kent meydanının odağında yer alan İş Bankası da bu dönemde inşa edilir²⁰ (Resim 32).

Dr. Mağmumi Kanelo burnu ve çevresindeki yaşam ve konaklama mekânlarının yanı sıra, kentteki diğer yapı türleri hakkında şu tanımlamaları yapar (Resim 33):

"Ayvalık'ta pek çok yüksek ve süslü konaklar olup Hükümet Konağı ve üç Askeri Karakolhane Osmanlı şanına yakışacak güzelliktedir. Yalnız Hükümet Konağı'nın kentin tamamıyla dışında ve kıyısında bulunması gibi bir sakıncası vardır. İbadet için Rıza Paşa hanında bir özel yer ayrılmış ise de özel ve düzgün bir cami ve bir okulun hemen inşası orada bulunduğum sırada yerel hükümete bildirildi ve muştulandı.

Beldenin içinde süslü ve kuleli, sanat işi ve büyük kiliseler, eski Mısır mimarisinde erkek ve kız okulları. Hükümet Konağı'nın karşısında mükellef bir şekilde yapılmış "Burgala" hanı. Zeytinyağı sıkılan buharlı fabrikalar, üç dört metre çapında ve küp biçiminde demir tankları bulunan yağhaneler, on beşe yakın eczane ve bir gureba²¹ hastanesi vardır. Bir katlı ve otuz kırk yataklı İspitalya yani hastaneyi gezdimse de sağlık bakımından uygun bulmadım." (Mağmumi, 2001, 142-143).

Mağmumi'nin söz ettiği mübadeleden sonra 1970'lere kadar kullanılan Hükümet Konağı, Atatürk Bulvarı'nda inşa edilen yeni Kaymakamlık binasının yanındadır. Bu yapı 1970'lerden 2000'e kadar kız meslek okulu olarak kullanılmış olup, son 15 yıldır boştur (Resim 33, 34). Eski Hükümet Konağı, kesme taş ana cephesi, sahte io-

Resim 31 a. İskele meydanı doldurulmadan önce, Müjdat Soylu Arşivi, 1950 öncesi.

Resim 31 b. İskele meydanının doldurularak düzenlenmesi, Müjdat Soylu Arşivi, 1950-1970 arası.

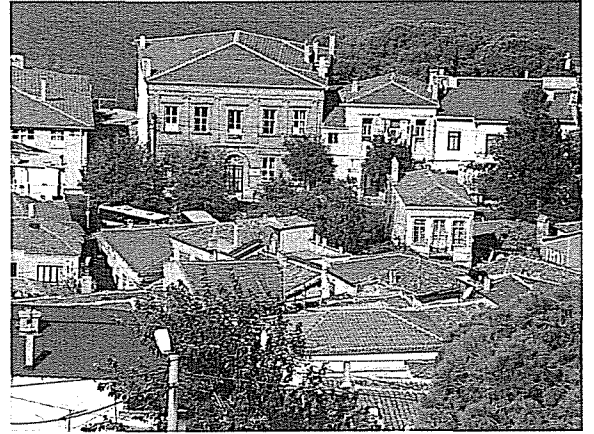
nik sütunları, süslemeli pencere söveleri, dövme demir pencere parmaklıkları ve anıtsal giriş kapısı ile nitelikli bir yapıdır. Özgününde önünde küçük bir bahçesi olan yapının açık alanı, 1950'de Atatürk Bulvarı genişletirken yok edilmiştir. Yapının balkonu daha sonra yapılan bir restorasyon sırasında kaldırılmıştır. Tüm bu müdahalelere rağmen yapı halen özgün mimari niteliklerini korunmaktadır. Mağmumi döneminde kent çeperinde kalan yapı, kuzeye doğru genişleyen kentin bugünkü merkezi bölgelerinden birinde yer alır.

Ancak Cumhuriyetten sonra da bir süre kullanılan bu eski Hükümet Konağı, Mağmumi'nin (2001, 142) ifade ettiği gibi Burgala hanının karşısında değildir. Bu nedenle onun söz ettiği yapının bu olup olmadığı konusunda bir belirsizlik vardır. Mağmumi'nin 1895'de gördüğü bir başka yapı olabilir, hatta onun söz ettiği yapı Atatürk Bulvarı'nın genişletilmesi sürecinde yıkılmış bile olabilir. Nitekim bu aks üstünde bulunan, özellikle batıda yer alanların yol genişletilirken yıkıldığı bilinmektedir.

Mağmumi'nin kenti ziyaret ettiği dönemde henüz inşa edilmemiş olan, ancak yapımı için girişimde bulunulan yapı, bugün de var olan Sakarya (Hamidiye) Camisidir. Burgala hanının karşısında, hanı inşa eden Rum tüccar

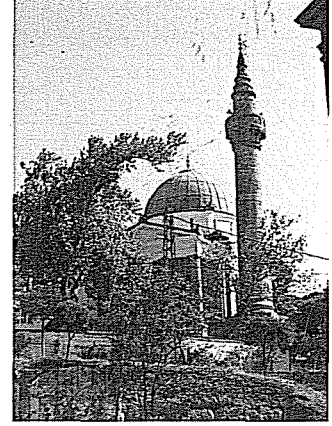
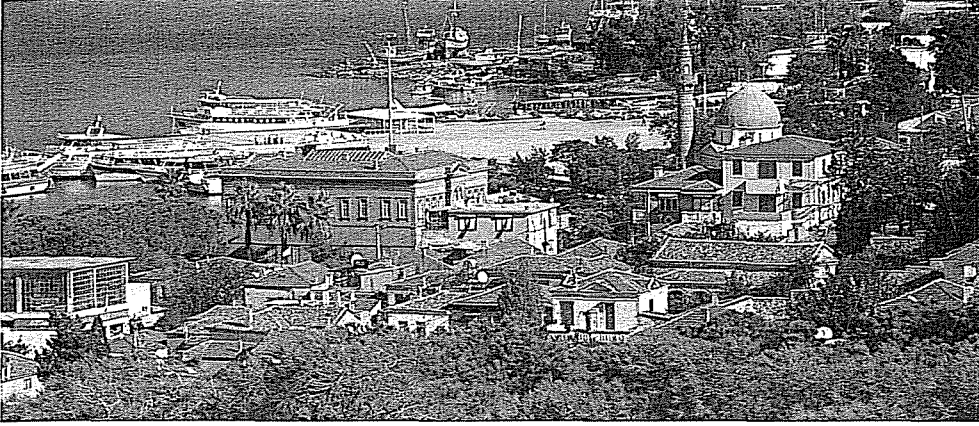

Resim 32. İskele çevresindeki açık mekânlar, (B) eski gazinoların önünde açık hava sineması olarak kullanılan alan; (C) kısmen yeni yapılarla çevrelenmiş Meydan (İş bankası inşa edilmiş D, otogar mevcut). Taksiyarhis Kilisesi (E), Saatli Cami (eski Ayos Yannis Kilisesi, F) Çınarlı Cami (eski Ayo Yorgi Kilisesi, G) arkada görülüyor. Kuzeyde Gümrük evi (A). Atatürk genişletilmiş durumda (H). Tulya Madra Arşivi, 1970'li yıllar

Resim 33. Atatürk Bulvarı üzerindeki Eski Hükümet Konağı, Müjdat Soylu Arşivi, 1970 öncesi

Resim 34. Eski Hükümet Konağı, N. Şahin Güçhan, 2005

Resim 35 a. Hamidiye (Sakarya) Cami, N. Şahin Güçhan, 2005

Resim 35 b. Hamidiye (Sakarya) Cami ve Burgala oteli, Fotoğraf: N. Şahin Güçhan, 2005

Georgias tarafından, 1905 yılı civarında yaptırıldığı ifade edilen, mütevazı bir yapıdır (Resim 35 a, b).

Ayvalık ve çevresinde Dr. Mağmumi'nin aktardığı gibi, pek çok büyük süslü kilise²² vardır. Manastırlar ise daha çok Cunda'da inşa edilmiştir. Mağmumi'nin ziyaret etme fırsatı bulmadığı anlaşılan bu manastırların çok az

bir kısmı bugün hala mevcut olmakla birlikte, genellikle çok harap halde ya da kalıntı durumdadırlar.

Bunlar içinde müze olarak onarılan *Taksiyarhis* Kilisesi (1844) kentin en eski, merkez kilisesidir (Resim 36; Şahin Güçhan vd., 1997: 415-435). Camiye dönüştürülmüş olan kiliseler ise *Agios Yanni* (1869- 1870, şimdi Saatli Cami, Resim 37, 38), *Kato Panaya* (1850, şimdi Hayrettin Paşa Camii, Resim 39) ve *Ayo Yorgos* (1880-1881, şimdi Çınarlı Cami, Resim 40, 41) kiliseleridir. Feneromeni ya da Ayasma adı ile anılan kilise (Resim 42), özel mülkiyette olup, uzun süre zeytinyağı üretimi için kullanılmıştır. Geçmişte Tekel deposu olarak kullanılan *Agia Triada* (1846) kilisesi de oldukça harap durumdadır (Resim 43). Bu yapıların korunması ve halka açılması için Belediye kamulaştırma çalışmalarını sürdürmektedir. Ayos Nikolas ya da Biberli cami olarak da bilinen yapı ise 1964'de yıkılarak yerine Abdülhamit Sağlam İlkokulu inşa edilmiştir²³.

Ayvalık'ın kent silüeti açısından çok önemli olup, bugün mevcut olmayan anıtsal kiliselerden biri İlyas Peygamber'dir (Resim 44). Ayvalık'ın çevresinde geliştiği, kentin kuzey batısında yer alan Sakarya tepesinde bulunan bu kilise, 1944 depreminde ciddi zarar görmüştür. Mübadeleden sonra kullanılmayan, dolayısı ile bakımsız da kalan bu kilisenin kalıntıları 1970'li yıllara ait fotoğraflarda izlenebilmektedir (Resim 44 a-c). Bu kilisenin yerine 1990'lı yıllarda, Koruma kurulunun karşı görüşüne rağmen bir rehabilitasyon merkezi inşa edilmiştir. Günümüzde askeriye devredilen ve şimdi askerler ve yakınları için rehabilitasyon merkezi olarak işlev gören

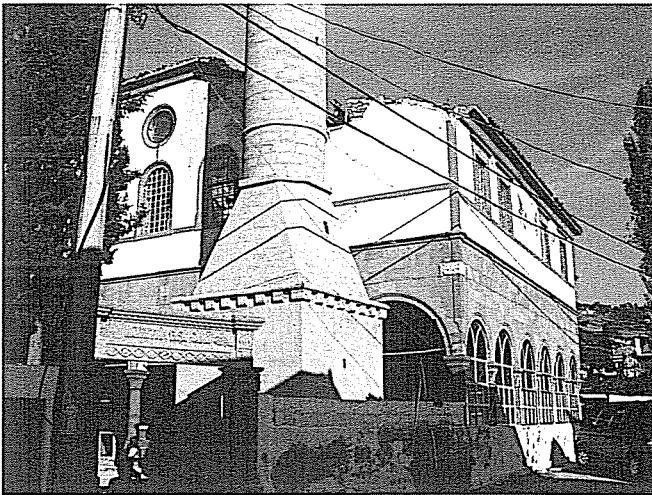

Resim 36. Ayvalık Taksiyarhis Kilisesi, Müze, N. Şahin Güçhan, 2005

Resim 37. Saatli Cami'nin (eski Aya Yannis Kilisesi) minaresi 1944 depreminde yıkılmıştır, Müjdat Soylu Arşivi, 1944

Resim 38. Saatli Cami'nin (eski Aya Yannis Kilisesi), N. Şahin Güçhan, 2005

Resim 39 a, b. Hayrettin Paşa Cami (Eski Kato Panayia Kilisesi)ön cephe, 2004'deki fırtınada ciddi hasar görmüş halde, N. Şahin Güçhan, 2005

Resim 40. Çınarlı Cami (Eski Aya Yorgi Kilisesi), Müjdat Soylu Arşivi, 1950'ler

Resim 41. Çınarlı Cami (Eski Aya Yorgi Kilisesi), ön ve yan cepheler, N. Şahin Güçhan, 2005

Resim 42 a, b. Geçmişte özel mülk olup, Yağhane olarak kullanılan Faneromeni ya da Ayasma Kilisesi (1890) üçgen alınlıklı ön cephe, N. Şahin Güçhan, 2005

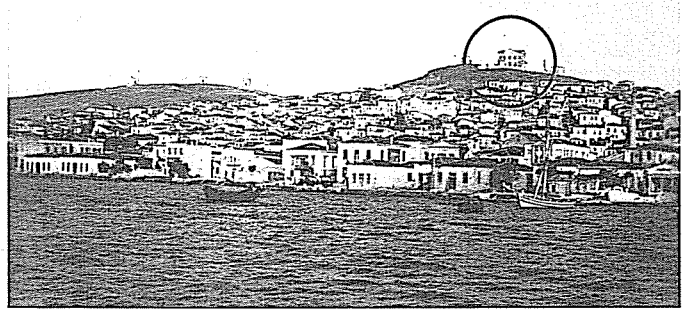
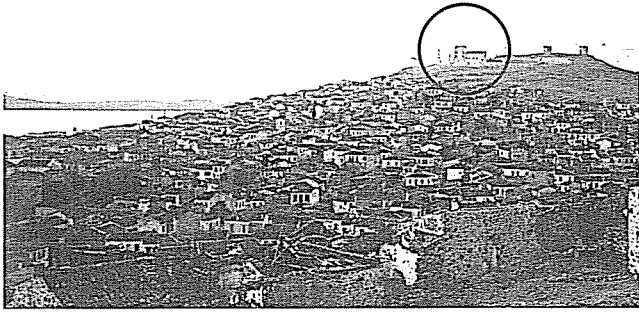
bu yapı, maalesef kent silüetinde baskın bir eleman haline gelmiştir (Resim 44 c).

Mağmumi "eski Mısır mimarisindeki" erkek ve kız okullarının 1895'de sayıca fazla olduğundan söz eder (Resim 45-48). Bunlar arasında en önemlilerinden biri kuşkusuz 1803'de kurulmuş olan Ayvalık Akademisi (*Gymnasion Kydonion*)'dir (Clogg, 1972, 633-667; Tekeli and İlkin, 1993, 32-33). Yorulmaz'ın (2004: 57) aktardığına göre akademi binası şimdiki Hükümet Konağı'nın (Kaymakamlık) karşısındaki Cumhuriyet ilköğ-

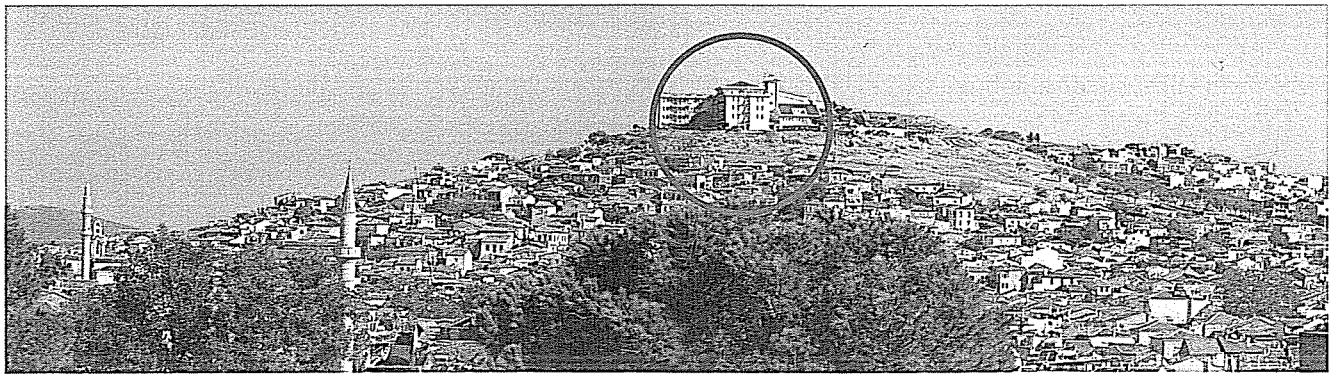
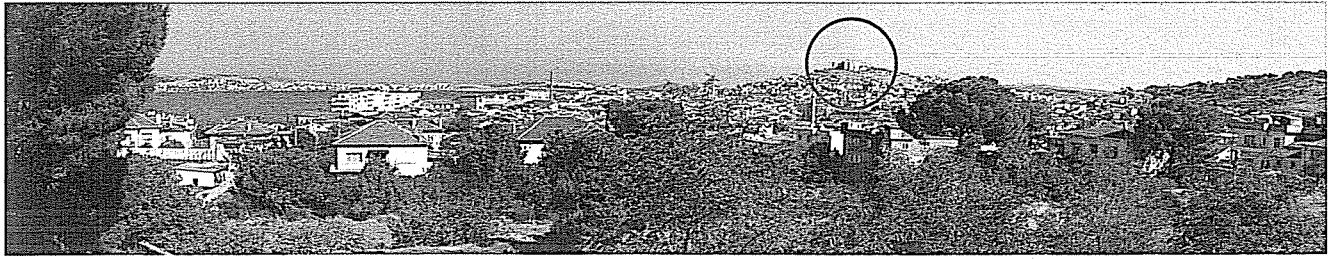
retim okulunun yerinde idi (Resim 45, 46). 1950'li yıllara kadar varlığını koruyan yapı, büyük olasılıkla Atatürk caddesinin genişletilmesi sırasında yıkılmıştır. Yorulmaz (2004: 57) yapının deniz kıyısına uzanan, yüksek duvarlı büyük bahçesinin yolla deniz kıyısı arasında kalan kısmına sonradan Kaymakamlık binasının yapıldığını ifade eder. Mübadele öncesinde var olan okulların birçoğu, daha sonra da aynı işlevi sürdürmüşlerdir. Bunlar arasında Aya Yanni Kilisesi / Saatli Cami'ye bitişik olan İstiklal (Resim 47) ve Kato Panayia / Hayrettin Paşa cami

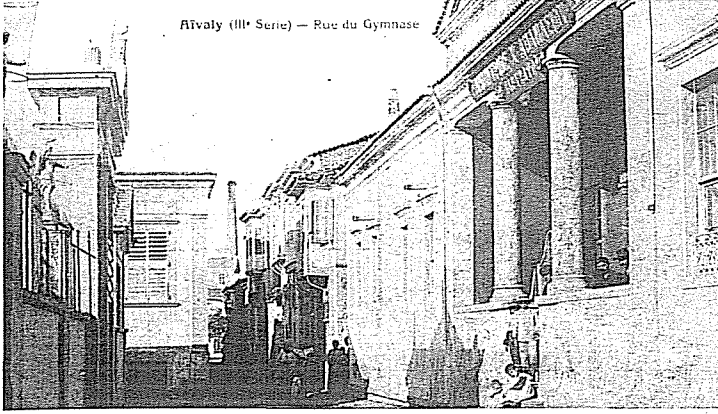
Resim 43 a, b. Aya Triada Kilisesi, Eski tekeli deposu, ön cephe ve iç mekan, N. Şahin Güçhan, 2005

Resim 44. a. İlyas Peygamber Kilisesi'ne güneyden bakış, b. İlyas Peygamber Kilisesi'ne batıdan bakış, Müjdat Soylu arşivi, 1944 depremi öncesi

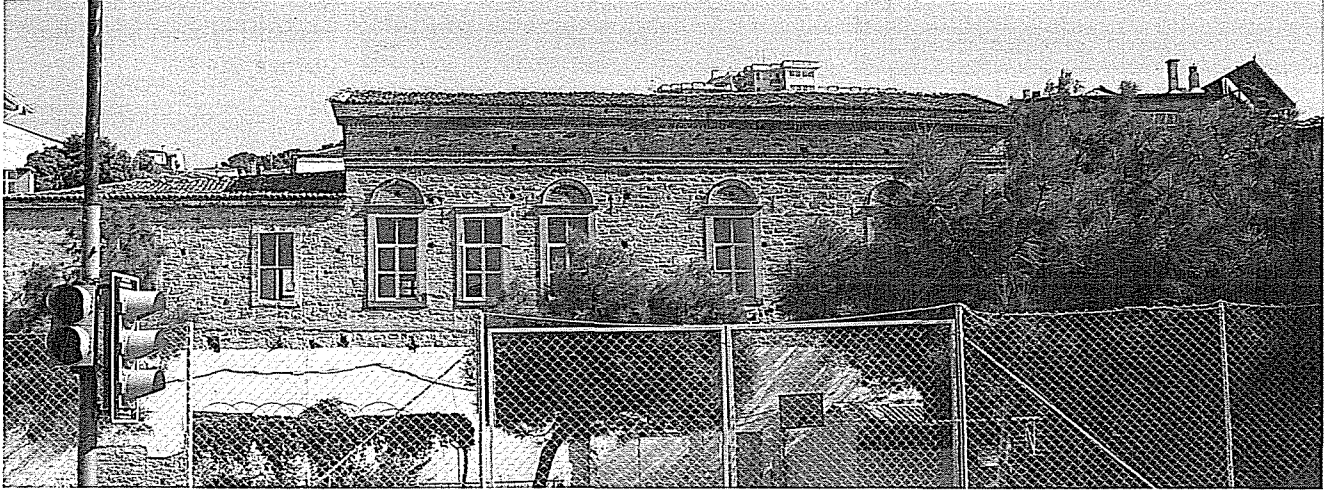

Resim 44 c. İlyas Peygamber Kilisesi yerine inşa edilen Rehabilitasyon Merkezi, N. Şahin Güçhan, 2005

Resim 45. Ayvalık Akademisini gösteren bir kartpostal (Ailvaly (IIIé Serié) – Rue du Gymnase / Gymnasion Kydonion). Yapının girişinde “Δ.....ΤΡΙΟΣ Χ ΑΒΑΜΑΣΙΟΥ ΙΔΡΥΡΑΨ” yazılı, Müjdat Soylu Arşivi, 1923 öncesi

Resim 46. Mübadeleden sonra da okul olarak kullanılan Ayvalık Akademisi, Müjdat Soylu Arşivi, 1923 -1950 arası

Resim 47. Çınarlı Cami yakınında İstiklal İlkokulu, N. Şahin Güçhan, 2005

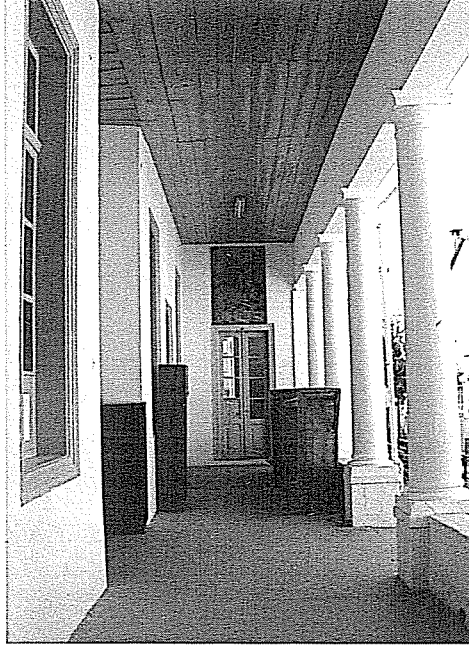
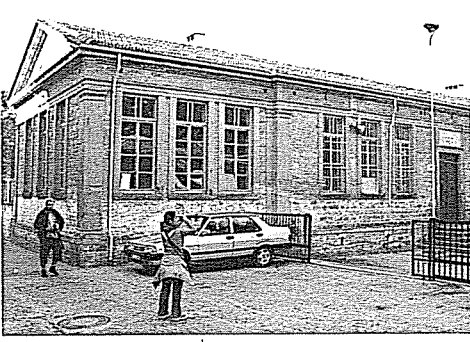
avlusuna açılan Gazi İlköğretim (Resim 48 a-c) okulları sayılabilir.

Mağmumi'nin söz ettiği bir diğer yapı türü zeytinyağı fabrikalarıdır (Resim 49-52). Teknolojinin değişimi ile günümüzde büyük oranda kent dışına taşınmış olan işlev, Ayvalık için geçmişte olduğu gibi bugün de önemini sürdürür. Ancak sınırlı sayıda küçük üretim ve depolama dışında, kent içindeki fabrikaların çoğu kullanılmazken; kent silüetinin önemli elemanları olan tuğla fabrika bacalarının sayısı çok azalmıştır.

Dr. Mağmumi gezilerinin yanı sıra kuşkusuz görevi gereği Ayvalık'ta sağlık hizmetlerini izleyip, denetler (Resim 53, 54). Manolaki eczanesinde Belediye hekimi Dr. Yani Efendi ve askeriye eczacıları ile görüşür ve Ayvalık'taki

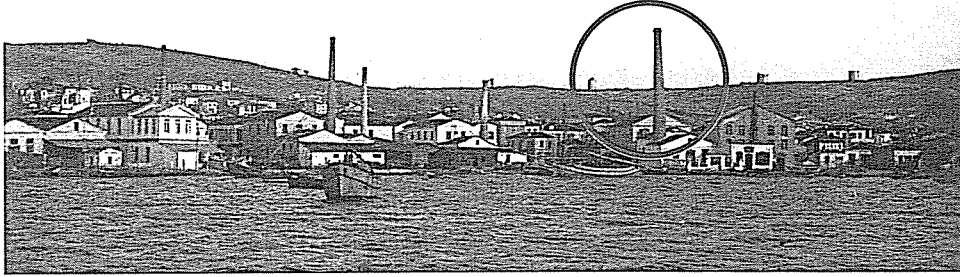
hastaneleri ziyaret eder. Biri *Gureba* hastanesi olmak üzere kentteki her iki hastaneyi de ziyaret eder. Ancak “tek katlı ve otuz kırk yataklı İspitalyayı” yani hastaneyi, “sağlık bakımından uygun” bulmaz. Dr. Mağmumi'nin (2001: 150) Ayvalık'ın tıpsal topoğrafyası ile izlenimleri ise şöyledir:

“Edremit ve Kemer (Burhaniye) üstüne olan görüşlerim ve anlattıklarım Ayvalık için de aynen geçerlidir. Batıdaki durumu nedeni ile havası ılımlı, temiz olup, özellikle yöresinde onlar gibi bataklık bulunmaması, iklimsel erdemlerini bir kat artırıyor. Yalnız sokakların darlığı, evlerin bahçelerinin olmayışı rutubet yapmaktadır. Suları kuyu olup temiz ve tatlıdır. Ayvalık'ın sadece bir kusuru vardır ki o da ne genel ne de özel lağım yolları olmama-

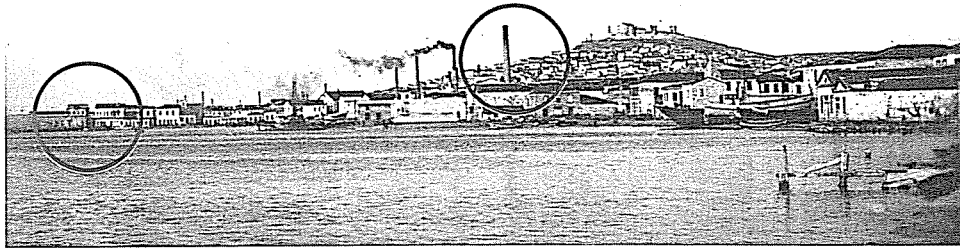

Resim 48 a. Hayrettin Paşa Cami (Kato Panayia) avlusuna açılan Gazi İlkokulu giriş cephesi, N. Şahin Güçhan, 2005

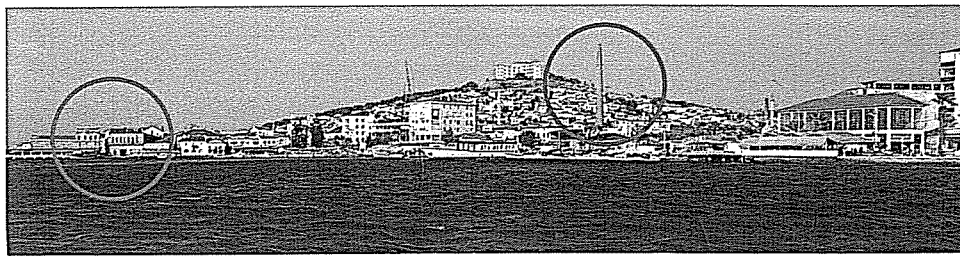
Resim 48 b, c. Hayrettin Paşa Cami (Kato Panayia) avlusuna açılan Gazi İlkokulu avlusu ve revaktan ayrıntı, N. Şahin Güçhan, 2005

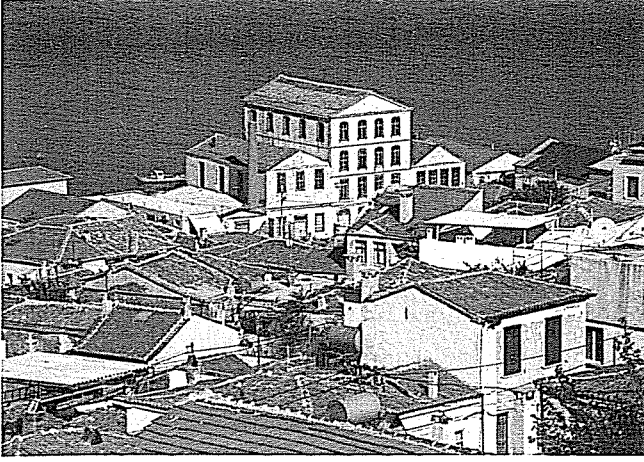
Resim 49. Ayvalık'ta fabrika ve bacalara batıdan, denizden bakış, Müjdat Soylu arşivi, 1923 sonrası

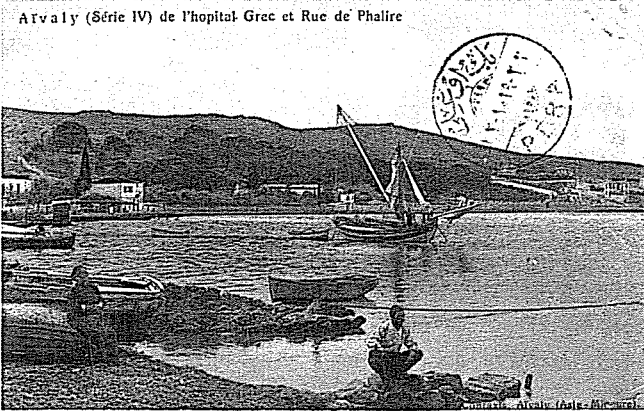
Resim 50. Ayvalık'ta fabrika ve bacalara güney batıdan, denizden bakış, Müjdat Soylu arşivi, 1923 sonrası

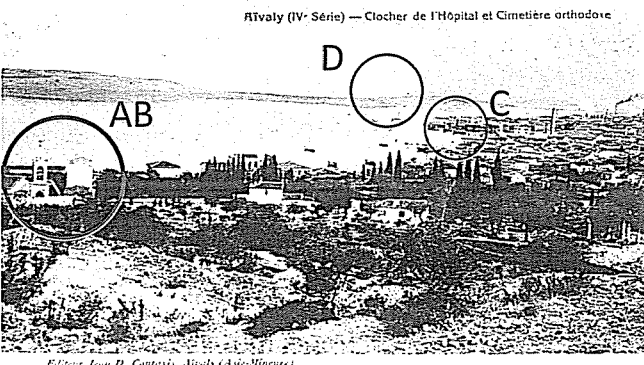
Resim 51. Ayvalık'ta fabrika ve bacalara güney batıdan, denizden bakış, N. Şahin Güçhan, 2005

Resim 52. Komili ve Madra Fabrika bacası, N. Şahin Güçhan, 2005

Resim 53. 12.1.1922'de Pera postanesinden postalanan Ayvalık Hastanesi ve çevresini gösteren bir kartpostal (Aïvaly (Série IV) de l'hôpital Grec et Rue de Phalire; Contaxis, Aïvaly (Asie Mineure, Müjdat Soylu arşivi, 1922 öncesi)

Resim 54. Ayvalık'a güneydoğudan bakan bir kartpostal (Aivaly (IV Série)- Clocher de l'Hôpital et Cimetière orthodoxe) A) Eski hastane, şimdiki Sakarya ilkokulu ve arkada Ayos Haralambos kilisesi, C) Kanelo, D) arkada Lale adası, Müjdat Soylu arşivi, 1923 öncesi

sıdır. Hâlbuki toprağın durumu bu tür akakların yapılmasına çok uygundur. Bir de sahilde rıhtımı olmayıp, hane ve mağazaların çöplüğü haline geldiğinden bundan kurtulunması ve kent içinde kokuşma yapan tabakhanelerin kent dışına götürülmesi, geciktirilmesi doğru olmayan sağlık önlemleridir.”

Dr. Mağmumi'nin ziyaret ettiği İspitalya (Resim 55 a-c) bugün Sakarya İlköğretim okulu olarak kullanılmaktadır. 1895'de kentin Sefa mevkiinde, görel olarak yerleşimin çeperinde yer alan hastanenin avlusunda, tuğladan örtülmüş bir de sarnıç bulunur (Resim 55 c). Günümüzde hastanenin özgün kısımları mevcut olup, avluya bazı yeni kütleler eklenmiştir.

Mübadele öncesine ait resimlerin hiç birinde sokaklarda gerçekten de hiç kadın yoktur. Bu durum mübadele öncesinde Ayvalık'taki halkın sosyal yaşamdaki tutucu tavrının göstergesi olmalıdır (Mağmumi 2002: 143):

“...Buranın ahalisi Hıristiyan olduğundan Beyoğlu gibi kadın erkek karışık olarak sokaklarda bulunacağını umuyordum. Halbuki, yanlış olmasın ama çarşı ve pazarda erkekten başka bir yaratık görmeyince şaşırdım ve soruşturdum. Kadınların erkekleriyle birlikte ve (ya da) yalnızca, süslenerek dışarı çıkmaları ayıpmış...”

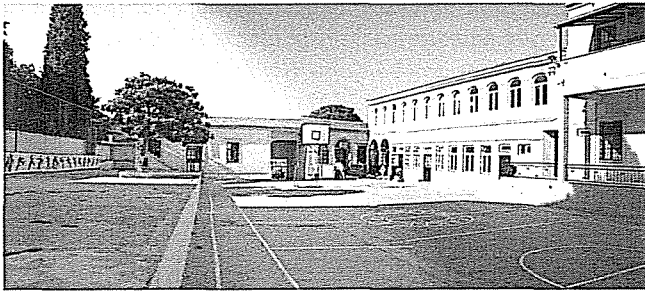
Mağmumi'nin aktardığı bazı bilgiler fiziksel çevreye ilişkin olmamakla birlikte; onu bütünleyen sosyo-kültürel ortamı aktarması açısından çok önemlidir (Mağmumi 2002: 144):

“Önceleri anlattığım çalgılı, gazeteli gazinolarda saatlerce oturup eğlenildiği halde kahve, çay ve somata denilen bir bardak badem sübyesi ve öteki türlü içkilerin birer kadehi bir metelik²⁴ yani onların Mecidiye²⁵ otuz üç²⁶ hesabına göre yedi para, asıl bizim hesaba göre “on para” idi.

Çalgısız kahvehanelerde bir metelik içinde kalmak üzere bir başta tönbeği²⁷ ikram ediliyor. Tavla oynamak bedavadır. Üç dört kap yemek ve sonunda meyve de yiyip içtiğim halde fiyat mahalli hesapla yedi sekiz kuruştan²⁸ yukarı çıkmaz ve Mecidiye çeyreği üzerine beş on para geri verilirdi...

Gazinolarda yabancıların dikkatini çeken ve şaşırtan bir şey varsa o da halkın ikişer ikişer kalkıp o kalabalığın içinde Zeybek²⁹ oynaması idi. Bitince çalgıcılara bahşiş veriyorlar. Bu bahşiş işinde de bir tuhafılık var. Yerel adet gereğince herkesin önünde çalgıcılara bir lira atılırsa onun bir mecidiyesi, alıkonularak üst tarafı gizlice sahibine

geri verilirmiş! Pazar ve yortu geceleri bu oyunun arkası alınamadığından çalgıcılar yalnız bir hava çalmakla vakit geçirirler. Oyun oynandığı geceler çalgıcıların yüzleri güler, mutlu olurlar...

Resim 55 a. Eski Ayvalık Hastanesi, bugün Sakarya İlkokulu sokak cephesi, N. Şahin Güçhan, 2005

Resim 55 b, c. Sakarya İlkokulu (Eski Hastane) avlu ve çevreleyen yapılar, ve avluda yer alan tuğla örülmüş sarnıç ağzı, N. Şahin Güçhan, 2005

Resim 55 c. Sakarya İlkokulu (Eski Hastane) avlusunda bulunan tuğla örme sarnıç ağzı, N. Şahin Güçhan, 2005

Yılbaşı gecesi sabaha ve gündüzün akşama kadar kimsede çalgı dinleyecek hal yoktur. Herkes ayak oyununu para oyununa çevirerek ihtiyarından gencine, zengininden fakirine varıncaya kadar her masa başına bir sürü halk toplanmış, talih denemesi için kumar oynuyor ve her devirde belli bir parayı gazinocuya verdiği için şimdi de gazinocuların sevinçten dudakları kulaklarına varıyordu. En çok kazanan gazinocular idi..."

Mağmumi ahalinin nasıl konuksever olduğunu, gazino ve kahvehanelerde nasıl eğlenildiğini anlatırken, bir yandan da Ayvalık'ta bolluk içinde yaşandığını ve fiyatların da çok düşük olduğunu aktarır (Mağmumi, 2001: 144-145):

"Etin kıyyesi³⁰ mecidiye yirmiden olmak üzere 3,5-4,0 kuruştur; şarap bedava sayılır. Kıyyesi (litrəsi) bizim hesabımızla yirmi beş otuz paraya olduğu halde müşteri çıkmıyor.

Yerli ahali ise olağanüstü ikramcıdır. Hatta o derecedir ki gazinolara gidemez oldum. Vardığım üçüncü gecesi ayrılmaz arkadaşlarım İzzet ve Züh-tü Efendilerle birlikte gazinoya oturduk.

Yanı başımızdaki masada on beş yirmi kişi halka gibi olup içki içiyorlar. Garson gelip onlardan birini göstererek "Keras!" ettiğini ve ne içeceğimizi sordu. Önce kahveler ve çaylar alınmış olduğundan somata (Bademden yapılan bir şerbet, badem subyesi) yani badem sübyesi³¹ ısmarladık. Keras ikram demekmiş. Şerefimize, sağlığınıza deyimlerinin burada eşi olan "Ayva" sözcüğüyle içtik. Arkası kesilmiyor. Başladı her kez her birimize ikişer kupa somata gelmeye, bizde karşılık vermekte kusur etmedik. Ama bizimkisi üç kerasta bitti. Onlar yirmi kişi. Bir kişide iki takım ısmarlıyor. Masanın üstünde üç tepsi dururken biri daha gelmeye başladı.

Ayvaya filan bakmayarak birer yudum ile bırakmaya başladık. Bu sırada Somatayı Konyağa dönüştürdük. Bir yandan da ince saz takımı yine şerefimize olmak üzere tekrar tekrar alaturka parçalar çalıyordu.

Ne ise saat beşe gelip kerasın da birkaç dakika ara vermesi uzayınca dışarıya çıktık. Hem de fırlarcasına çıktık. Bir iki gün midemi düzeltemedim..."

Öte yandan Mağmumi'nin tanımladığı üretim çeşitliliği, bolluk ve ucuzluk ortamı, o dönemde yapılan ihracat ve ithalata ilişkin verilerle karşılaştırıldığında Ayvalık'ın ne kadar zengin bir yerleşme olduğu görülür. Mağmumi Ayvalık Limanından yapılan yapılan ihracat ve ithalata da değinir (Mağmumi, 2001: 149-150):

"Limanın nakliyat yani ithalat ve ihracatı Gürcü (Jorji?), Panteon vapur kumpanyalarının elinde olup İdarie-i Mahsusa, Edremit hattını henüz düzgün biçime sokamadığından bir iki aydan beri bazen bir vapur gelmekte ve onlar da bazen limana girip çoğunlukla boğazın dışında durmakta ve bir iş görmemektedirler..."

Haftada bir kez İzmir'den Hamidiye ve Victoria kumpanyalarının küçük vapurları gelip gidiyor...

Ayvalık'ın ürünleri zeytinyağı, şarap, rakı ve konyak olup ahalisi bunları üretir. Bereket yılı beş altı bin testi (44) yağ çıkaran zenginler vardır. Yağın bolluğu nedeni ile hayli de sabun üretilir. Deri ticareti de önemli olup yirmiden aşkın tabakhanesi vardır..."

Dr. Mağmumi'nin Ayvalık'ta yaşadığı bir olay bugünden bakılınca oldukça ilginç gözüküyor. Doktorun aktardığına göre kente geldiği ilk gece, iki hükümet memuru ile Orfila'da otururken, dışarıdaki hava iyice sertleşir ve fırtınaya dönüşür. Fırtına o kadar sertleşir ki gazinonun camları büyük bir gürültü ile kırılır ve herkes panik içinde mekânın ortasında beklemektedir. On dakika kadar süren gürültülü fırtına sakinleşince dışarı çıkarlar ve her tarafı kaplayan ceviz büyüklüğündeki dolu tanelerine bakarlar. Dr. Mağmumi ve arkadaşları bu tanelerden bir tanesini alıp telgrafhanede tartarlar. Dolu tanesinin ağırlığı 45 dirhem yani 60 gramdır. Ertesi günün fırtına ve dolunun kentte yaptığı hasarı inceleyen Mağmumi, yapıların çoğunun pencerelerinin kırıldığını, bazı yapı-

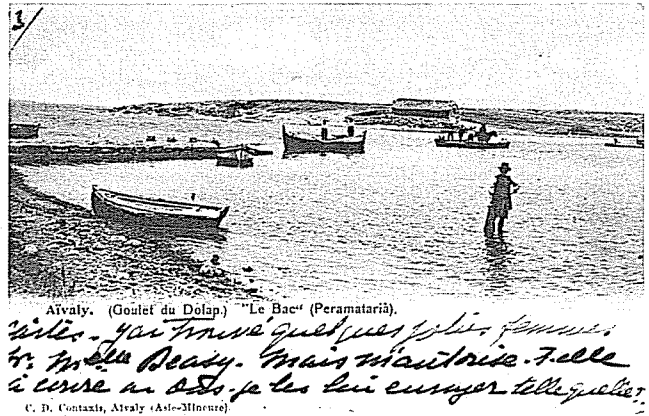
ların çatılarının uçtuğunu, kırk-elli yapının duvarının yıkıldığını anlatır (Mağmumi, 2001: 139-141).

O dönemde Ayvalıklıların daha önce hiç tanık olmadıklarını söyledikleri bu fırtınanın bir benzeri, 2002 yılında Ayvalık'ta tekrar yaşanmıştır. 2002 yılındaki bu fırtınada yine büyük dolu taneleri yağar, yapıların çatıları uçar ve yıkılan bir minare bir kişinin ölümüne neden olur.

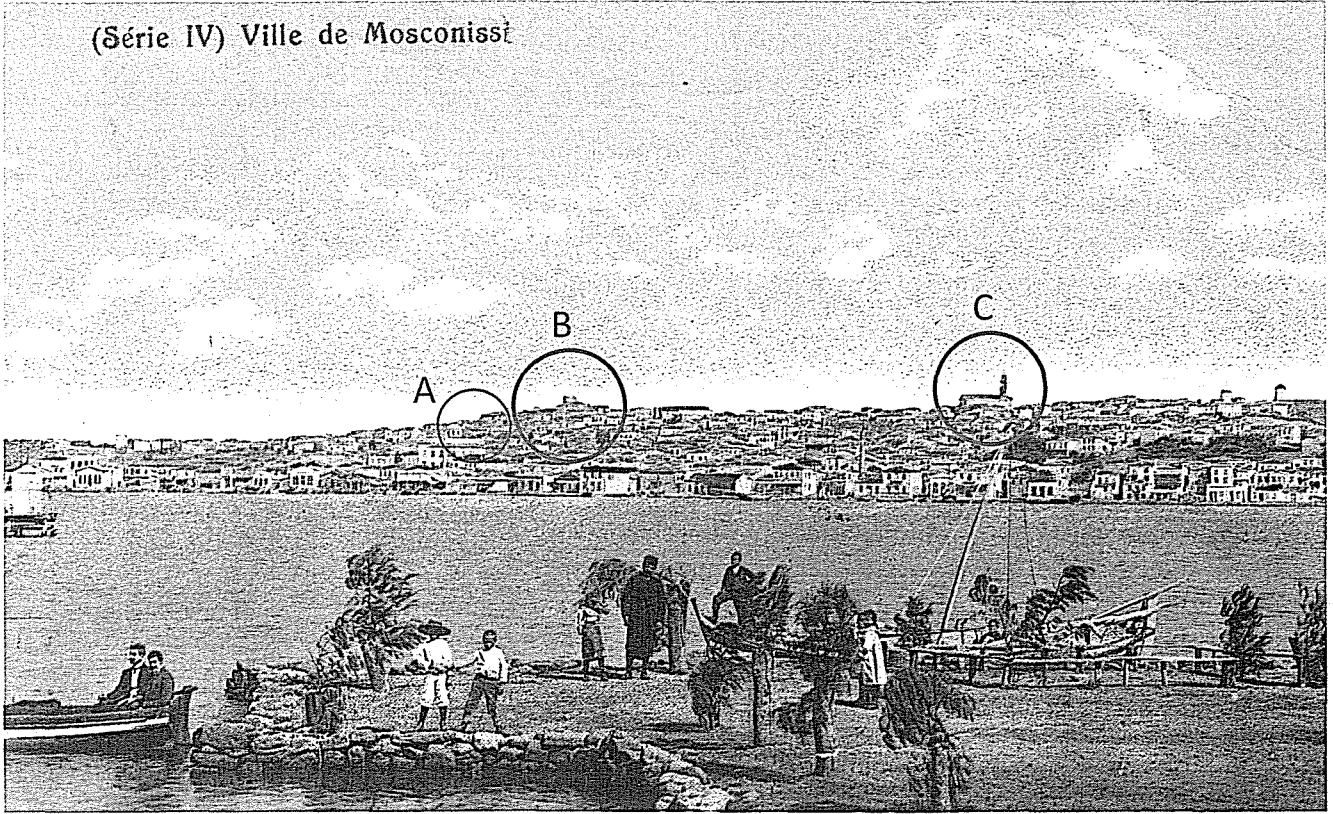
Ayvalık ve Cunda adalar topluluğunun doğal güzelliklerinden etkilenen ve bu coğrafyayı uzun uzun övgü ile betimleyen Mağmumi (2001: 146-147), yakın çevreye denizden ve karadan küçük geziler yapar. Bu gezilerinden ikisinde Cunda'ya gider. Dr. Mağmumi ilk seferde Cunda'ya "Perme" denilen balıkçı alamanalarına (Büyük balıkçı kayığı) benzer bir kayıkla, denizden gider. Ayvalık'ın güney batısında yer alan Hakkı Bey Yarımadası ile Cunda arasında kalan Dalyan Boğazı'ndan söz eden Dr. Mağmumi, eskiden sadece küçük kayıkların geçmesine olanak veren bu sığ boğazın, son zamanlarda derinleştirilip, iki tarafına koyulan fener ve şamandıralarla büyük vapurların geçişine uygun hale getirildiğini aktarır (Resim 56). Lale adası ile Ayvalık'ı birleştiren sığ denizdeki dolgu geçit, 1817'den itibaren araç erişimi için kullanılmaya başlanır. Lale adası (eski Soğan adası) ile Cunda arasındaki Dolap Boğazı bu dönemde salla geçilmektedir (Resim 57). Cunda ile Hakkı Bey Yarımadası arasında kalan Dalyan Boğazı ise 1880'de genişletilerek deniz taşıtlarına uygun hale getirilmiştir (Yorulmaz, 2004: 159).

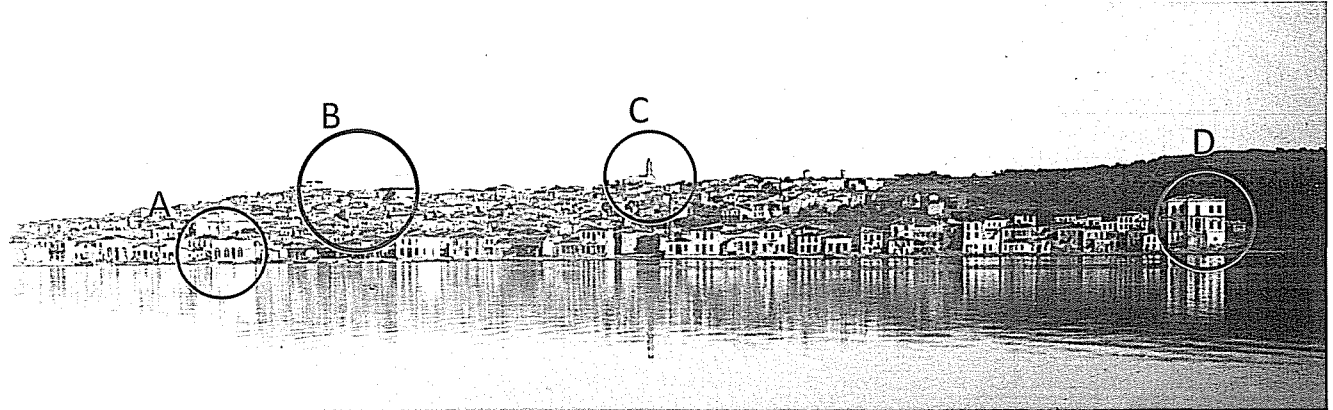
Resim 56. Mağmumi'nin de yürüyerek geçtiği, eskiden Peratariya olarak adlandırılan Armutcuk mevkiinden Lale adasına geçişi sağlayan 1871'de sığ denizin doldurulmasıyla oluşturulan geçiti gösteren bir kartpostal (Kudwnia. - 'H Γέφυρα. Aivaly. - Le pont), Müjdat Soylu arşivi, 1817-1923 arası

Resim 57. Lale ve Cunda adaları arasındaki Dolap boğazını gösteren bir kartpostal, Mağmumi'nin de tanımladığı üzere boğazı geçen sal üzerindeki insanlar ve eşek görülmekte, (Aivaly (Goulet du Dolap) "Le Bac" Peramatariâ; C.D. Contaxis, Aivaly (Asie-Mineure) Müjdat Soylu arşivi, 1923 öncesi

Resim 58. Mosconissi / Cunda'ya kuzey batıdan bakan bir kartpostal, A: Taksiyarhis Kilisesi, B: Aşıklar tepesi, Aya Yannis Kilisesi, C: günümüzde mevcut olmayan Panaya Kilisesi, Müjdat Soylu Arşivi, 1923 öncesi.

Resim 59. Cunda (Alibey), denizden görünüşü; A: Taksiyarhis Kilisesi, B: Aşıklar tepesi, Aya Yannis Kilisesi ve sağda Aya Triada Kilisesi, C: günümüzde mevcut olmayan Panaya Kilisesi, D: Yetimhane / eski Despot Evi, Müjdat Soylu Arşivi, 24/10/1929

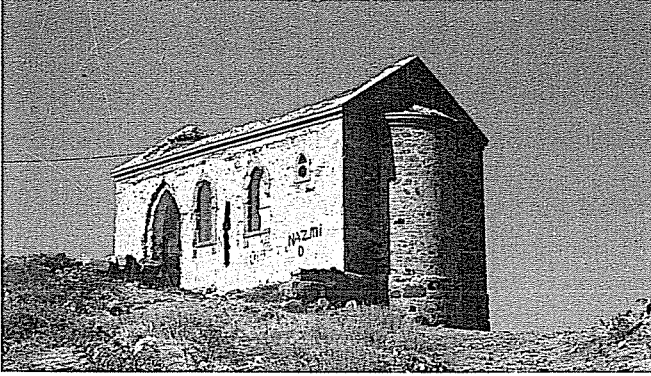
Dr. Mağmumi (2001: 146) Cunda adasının Dalyan Boğazı girişine bakan doğu kenarında yerleşmiş olan Cunda yerleşmesinde 1500'den fazla hane olduğunu aktarır (Resim 60). Ayvalık'ın bir bucağı iken sonra Akdeniz Adaları ilinin Midilli Mutasarrıflığı'na bağlanarak ilçe olan Cunda'nın "sanat eseri süslü kiliseleri, Ayvalık'a

oranla geniş sokakları vardır". Bunlardan bugün de bildiklerimiz: Taksiyarhis³² (Resim 61), Aşıklar Tepesi Aya Yannis Kilisesi (Resim 62), bugün sadece avlu duvarları kalıntıları mevcut olan Panaya³³ ve üç beden duvarı kalan Aya Triada³⁴ (Resim 63) kiliseleri ile *Leka Panaya* (Koruyucu Meryem)³⁵, Maden Adası³⁶, Cunda'da

Resim 60. Cunda merkezdeki önemli anıtsal yapılar, a) Taş Kahve, B) Taksiyarhis Kilisesi, C) Cunda'nın güneybatı girişinde yer alan eski değirmen, D) Âşıklar tepesi üstünde, Aya Yannis Kilisesi; güneydoğu eteğinde Aya Triada Kilisesi Tulya Madra Arşivi, 1960'lı yıllar

Resim 61. Cunda Taksiyarhis Kilisesi, N. Şahin Güçhan, 2005

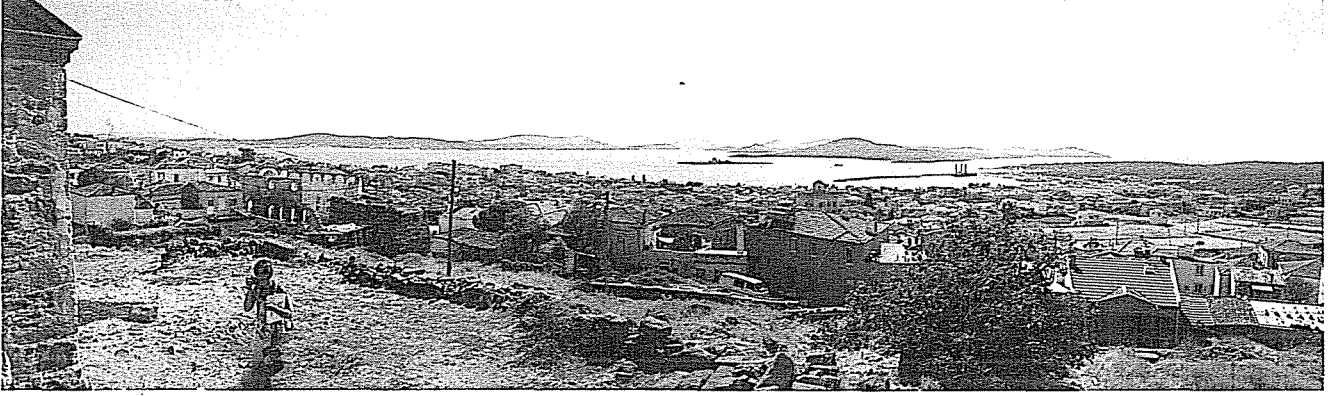

Resim 62. Âşıklar tepesindeki Aya Yannis Kilisesi, N. Şahin Güçhan, 2005

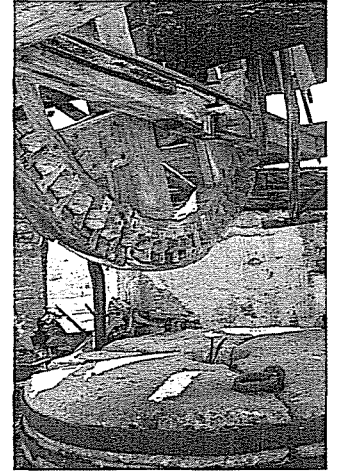
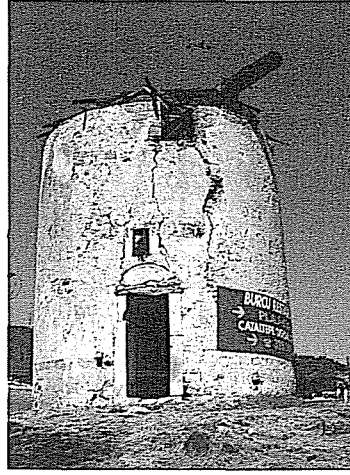
Resim 63. Âşıklar tepesinin eteğinde Aya Triada Kilisesi, N. Şahin Güçhan, 2005

Ayışığı³⁷, Güvercin Adası³⁸, Tavukadası³⁹ manastırı ve Despot evi⁴⁰. Cunda'da, harap bir yel değirmeni bulunan (şimdiki Kent Kitaplığı), bugün Âşıklar Tepesi olarak anılan (Resim 64-66), yerleşmenin batısındaki tepeciğe çıkarak, kasabayı ve adaları seyreden Mağmumi (2002: 147-148), gördüğü panoramadan çok etkilenir ve bunu şöyle aktarır (Mağmumi, 2001: 147-148):

"Kudret (tanrı) güzellik vermekte buraya çok eli açık davranmıştır. Bu noktadan "Cunda" adasının sahilleri çepeçevre görülmekte olup, doğudan başlayarak, olduğumuz noktada bir kere dönünce yani gözümüzle ufuk dairesini dolaşınca Edremit körfezini, boş insansız adaları, sayılamayacak kadar çok boğaz, körfez ve limanları, Cunda'nın ka-

Resim 64. Âşıklar tepesinden doğuya, Ayvalık'a bakış, N. Şahin Güçhan, 2005

Resim 65. Mağmumi'nin söz ettiği, Âşıklar tepesindeki değirmenlerinden birinin temeli, N. Şahin Güçhan, 2005

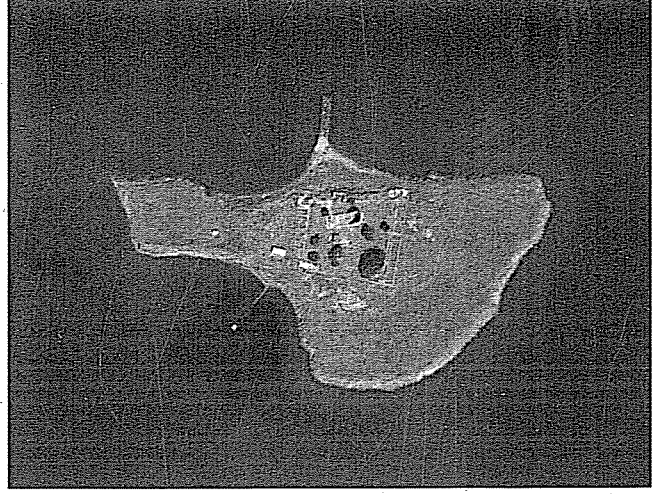
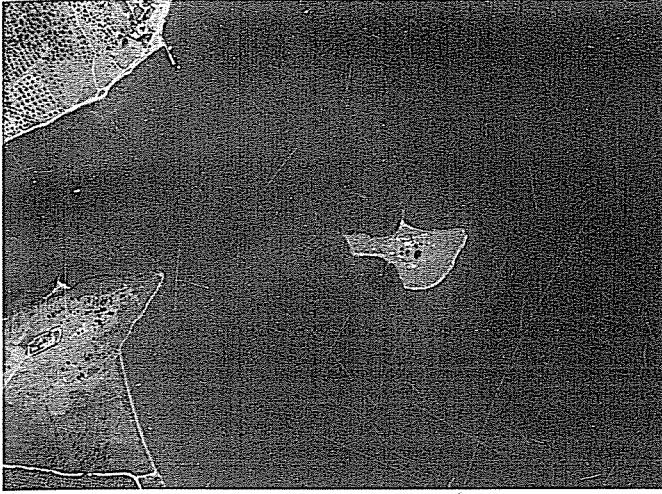
Resim 66 a. Cunda'nın güney girişinde yer alan eski değirmen, N. Şahin Güçhan, 2005

Resim 66 b. Cunda'nın güney girişinde yer alan eski değirmenden ayrıntı, N. Şahin Güçhan, 2005

radan ayrıldığı su geçidini, Midilli Adası'nı ve boş adaları, ayağımızın altında Cunda kasabası ile güneşten akan nurdan elmas gibi parıldayan batı boğazını, boğazın girişindeki mini mini manastır adacığını, batıya doğru uzayan eğri büğrü körfezi, martı kadar küçük görülen beyaz yelkenli kayıkları, Ayvalık kasabasını kuş bakışıyla gözledik."

Sadece Cunda'yı gezen Mağmumi, doğal olarak Cunda'da ya da çevresindeki takımadalarda bulunan manastırları ziyaret etme fırsatı bulamaz. Bunlardan günümüze ulaşan bir kaçından söz etmek gerekirse Tavuk adası Manastırı (Resim 67), Güvercinada Manastırı (Resim 68) ve Sinan Ödüllü Mimar Sn. Ersen Gürsel tarafından onarılan Müze-Ev olarak tasarlanan Ayışığı Manastırını (Resim 69) anmak gerekir (epamimarlık.com).

Ertesi gün Dr. Mağmumi bir başka arkadaşı ile fakat bu kez kara yolu ile tekrar Cunda'ya gider (Resim 56). Ayvalık'ın kuzeyindeki Armutçuk mevkiindeki burnu, Lale adasına (eski Soğan adası) bağlayan boğazdaki geçitten yürüyerek Lale adasına geçerler. Doğal bir liman görünümündeki bu sığ boğaz, 1817 yılında doldurularak, bir arabalık (at arabası) geçiş sağlanmıştır (Yorulmaz, 2004: 159) Mağmumi (2001: 148) eskiden "peratariya" denilen (Yorulmaz, 2004: 159) bu geçidi şöyle tanımlar: "Bu boğaz adeta deniz için yapılmış bir kaldırımdan ibaret olup eni üç dört metredir ve denizden yüksekliği bir metredir. Üstü taşla döşenmiştir." 1960'lı yıllardan sonra giderek genişletilen bu geçit, şimdi 3-4 şeritli bir oto yoluna dönüşmüştür. Lale adası ile Cunda arasındaki küçük teknelerin geçişine olanak veren Dolap

Resim 67 a, b. Cunda'nın doğusunda, Cunda ile Hakkıbey yarımadasının arasında yer alan Tavuk Adası'ndaki Tavukadası Manastırı (Kaynak: Google Earth Pro, 19 Şubat 2021)

Resim 68. Cunda'nın batısındaki büyük körfezde yer alan Güvercin Adası Manastırı'nın kalıntısı, Kaynak: <http://arkeodenemeler.blogspot.com/2012/05/guvercin-adaskalintlar-balikesir-aiolis.html>, erişim 19 Şubat 2022

boğazını salla geçen Mağmumi (2001: 148), bu küçük macerayı da şöyle aktarır:

"Bir yakadan öteki yakaya uzatılmış halat aracılığıyla geçen bir sal kömür yüklü develeri taşıyarak hareket etmek üzereydi. Onar para ücretle biz de girip bir kenara iliştik. Üç dakikada çekilerek Cunda adasına vardı."

Yine 1895 yılı Ocak ayının güneşli bir gününde, Mağmumi (2001: 149) bu kez hastanenin önünden geçerek, daha güneyde yer alan Çamlık mevkiine gider (Resim 70-72). Bazen kumsalda, bazen de ladin ağaçları arasından kıyıya paralel yürüyerek yaptığı yürüyüşte, *"tabla gibi iri ve pelte gibi yumuşak ve şeffaf deniz çadırlarını (deniz anası)",* volkanik arazi içindeki *"kimi lâl, kimi yeşil, kimi sarı kimide gökkuşağı gibi renkli yanık taşları"*

inceleyerek *"Çamlığın arasına sokulmuş hazin görüntülü Aya Nikola Kilisesine"* ulaşır.

Mağmuminin anlattığı bu yapı, mimar Emmanuel Kou-nas tarafından 1871'de yapıldığı bilinen (Psarros, 2004) Aya Nikolas Manastırı'dır⁴¹ (Resim 71, 72). Mağmumi, volkanik taşlarla bir jeoloji müzesine benzettiği bu bölgenin de şiirsel görüntüsünden çok etkilenir ve izlenimlerini şöyle aktarır (Mağmumi, 2001, 149):

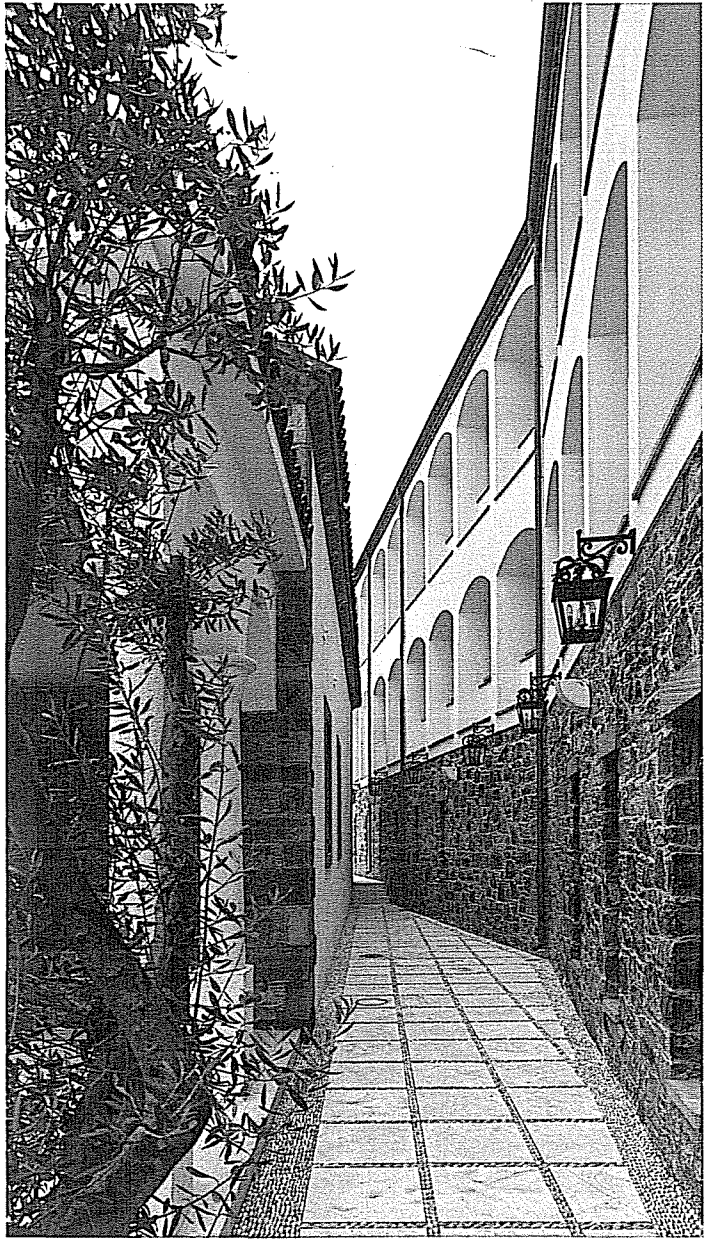
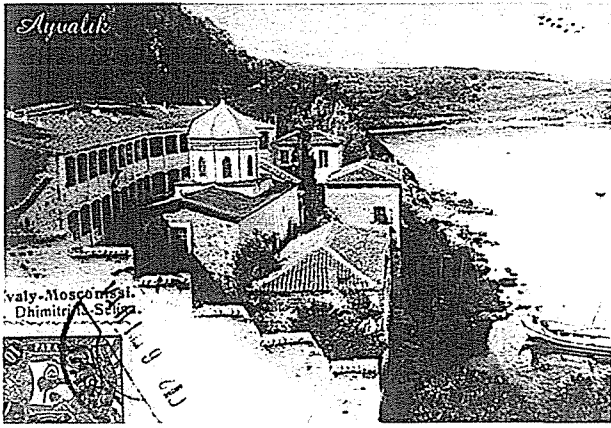
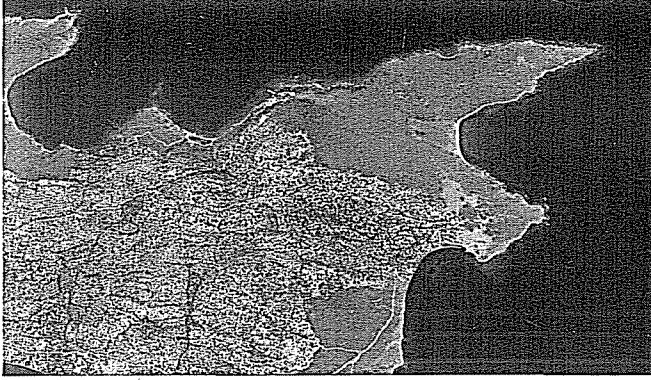
"Güzelliğin maddeleşmiş biçimi denilmeye layık olup dünyada eşi çok az bulunan bu güzel yerde saatlerce değil günlerce, haftalarca, aylarca kalınsa insan kanıksayamaz. Yer dökülen çam yapraklarından bir halı ile döşenmiş, üstü çam dallarından oluşan yeşil kubbeyle örtülmüş, ağaç sütunlarının oluşturduğu kafesten derya, koylar, adacıklar görülür."

SONUÇ ÜZERİNE

Bir tıp doktoru olmasına rağmen Dr. Mağmumi'nin kent morfolojisi ve günlük yaşamla ilgili aktardığı ayrıntılı gözlemleri, mübadele ile kentsel hafızasını yitiren Ayvalık kentinin tarihine ışık tutan önemli bir belgedir.

Mağmumi'nin betimlemeleri değerlendirildiğinde kentsel dokunun halen korunduğu söylenebilir. Ayrıca Özellikle gazino ve kahvehaneleriyle Kanelo'nun bulunduğu bölge ile onun kuzeyinde yer alan Gümrük binasına olan kadar kesimde, boşalan yapılara rağmen kentsel işlevlerin aynı konumda devam ettiği görülür.

Bugünkü kent meydanının güneyinde yer alan depolar bölgesi ise, bazı değişiklikler ve ciddi tahribata rağmen halen mevcuttur. Ancak sabun ve zeytinyağı üretimi-

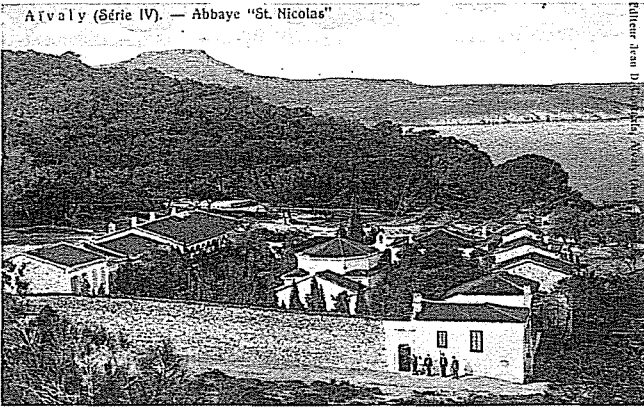

Resim 69. Cunda'nın Kuzeydoğusundaki küçük koyda yer alan Ayışığı Manastırı, <http://epamimarlik.com/en/proje/ayisigi-manastiri-agios-dimitrios-ta-salina/> erişim: 19 Şubat 2022

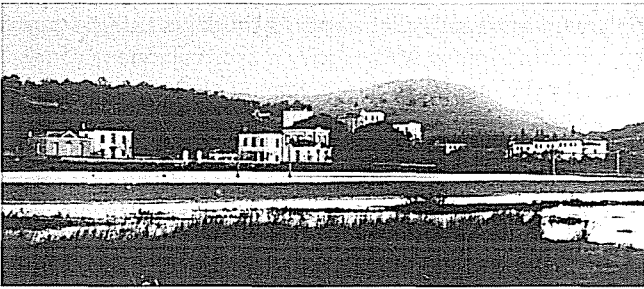
Aivaly (IV- Série) — Route de Sefá St Nicolas

Resim 70. Ayvalık, eskiden Sefa yolunda yer alan St. Nikolas Kilisesi (Aivaly (IV Série) —Route de Sefá St Nicolas), Müjdat Soylu arşivi, 1923 öncesi

Resim 71. Aya Nikolas Manastırını gösteren bir kartpostal (Ailvaly (Série IV) — Abbaye "St. Nicolas) mimar *Emmanuel Kounas* tarafından 1871'de yapıldığı bilinmektedir (Psarros, 2004, Müjdat Soylu Arşivi, 1923 öncesi)

Resim 72. Aya Nikolas Manastırına bir resim, Tulya Madra Arşivi, 1964 öncesi

nin kent dışına taşınmasıyla bu yapıların büyük kısmı boş kalmıştır. Kent silüetinin önemli elemanları olan zeytinyağı fabrikalarının tuğla bacaları ise aynı kaderi paylaşamamış; çoğunun kökleri halen yerinde olmakla birlikte büyük kısmı deprem ve fırtınalarla yıkılmıştır.

Eski fotoğraflardan görüldüğü üzere 20. yüzyıl başında sayıları yirmiyi aşan bu bacalardan günümüzde sadece birkaç tanesi mevcuttur.

Ayvalık'taki anıtsal yapılar içinde en büyük grubu oluşturan kiliselerden ise camiye dönüştürülerek kullanılanlar, korunmuştur. Öte yandan merkezden uzakta olup, başka işlevlere tahsis edilenler ise (depo, yağhane/sabunhane vb gibi) ya kapsamlı değişimlere maruz kalmış ya da uzun süre boş kaldıkları için harap hale gelmişlerdir.

Mağmumi'nin Mısır mimarisi stilinde diye tanımladığı okul yapılarından işlevlerinin sürdürenler korunurken, diğerleri o kadar şanslı olmamıştır. Bazı okullar ya tamamen yıkılıp, yerine yenileri yapılmıştır ya da okul bahçelerine artan talebi karşılamak üzere yeni binalar eklenmiştir. Sonuçta, gençler ve çocuklar açısından bakıldığında, kentsel hafızanın en çok bu okullarda devam ettiğini söylemek mümkündür.

Belirtilmesi gereken bir başka önemli gerçek ise 1895'lerde Ayvalık yerleşimi için kentsel ve sosyal imge değeri olan iki önemli yerin kaybıdır. Bunlardan ilki anıtsal ölçeği ve konumu ile bir kentsel nirengi olan, kentin eski panoramik fotoğraflarında da Sakarya Tepesi'nin üzerinde görülen İlyas Peygamber Kilisesi'dir. Bina 1944 depreminde ciddi hasar görmüş, 1970'lere kadar ise harabe haline gelmiştir. Yapının mimari özelliklerini eski fotoğraflardan yararlanarak tanımlamak pek mümkün değildir. 1990'lı yıllarda, tüm yasal sınırlamalara rağmen, bu kilisenin yerine yaşlılar için bir huzurevi inşa edilmiş daha sonra ise bu yapı askeriye devredilerek bir rehabilitasyon merkezine dönüştürülmüştür. Daha önce mevcut olan kentsel imge niteliğindeki yapının kaybı, Ayvalık için çok önemli bir kayıptır.

1895'de Ayvalık'ın kent yaşamında önemli bir başka sosyal nirengi noktası ise hiç kuşkusuz Ayvalık Akademisi'dir (*Gymnasium Kydonion*). Mimari özelliklerinden ziyade yapı, Ayvalık'ın sosyal yaşamındaki rolü ile önemlidir. Ana trafik akslarından Atatürk Bulvarı'nın açılması sırasında yapının yıkılması hiç kuşkusuz Ayvalık için çok önemli bir kayıptır.

Bu önemli kayıplara rağmen, Mağmumi'nin tanımladığı konut dokusu, dar sokak düzeni ile birlikte büyük oranda korunmuştur. 1970'lerden sonra kıyıda yapılan bazı yüksek bloklar dışında, Ayvalık'taki özgün kentsel panorama halen gözlemlenebilir.

Mağmumi tarafından söz edilmemiş olmakla birlikte, kente ilişkin iki önemli doğal özellikten burada söz etmek gerekir. Bunlardan ilki 1895’de Potamos -Rumca-deresidir. 1960’lara ait haritalardan izlendiği kadarıyla doğudan gelen ve üzerinde köprülerin olduğu bu dere, Kanelo’nun kuzeyinden denize ulaşır. Mağmumi’nin hiç söz etmediği bu derenin o dönemde nasıl algılandığını söylemek mümkün değildir. Ancak, Ayvalık’taki iklim koşulları göz önüne alındığında, belki de bu derede yoğun yağış dönemleri dışında su olmadığı düşünülebilir.

Söz etmeye değer ikinci doğal özellik ise Mağmumi’nin anılarında övgüyle söz ettiği ormanlık alandır. Çamlık mevkiinden başlayıp, Sefa bölgesine kadar uzanan bu alan 1895’lerde kentin güney kesiminde kültürel peyzajın çok önemli bir parçasıdır.

1960’lı yıllarda Ayvalık’ın doğusundaki tepeler ağaçlandırılarak, kent dokusunun doğu, güneydoğu çeperleri ormanla çevrelenmiştir. Mağmumi zamanında mevcut olmayan bu çam ormanı, Ayvalık’taki mevcut panoramanın ayrılmaz bir parçasıdır.

Dr. Mağmumi’nin aktardığı bilgilerle Ayvalık’ın kentsel dokusu ilişkilendirildiğinde, 19 yüzyılda Ayvalık’taki günlük yaşamı ve fiziksel çevreyi tanımlamak mümkündür. Hatta Mağmumi’nin betimlediği 1895 yılındaki Ayvalık’taki izleri takip ederek günümüz kentini o anılara göre tanımlamak da mümkündür. Çünkü Ayvalık tüm bozulmalar, yıpranmışlıklar, kayıplar ve niteliksiz yeni müdahalelere rağmen, doğal ve yapıli çevresi ve yerleşik halkıyla, halen Ege’nin ruhunu koruyabilen yerleşimlerinden biridir.

NOTLAR

1. Bu adalar topluluğu Antik dönemde *Hekatonneso* (Psaros, 2004), *bugün Alibey/ Cunda* adası olarak anılır.
2. 2014 yılı sayım sonuçlarına göre Balıkesir Büyükşehir Belediyesi’nin bir ilçesi durumuna gelen Ayvalık’ın nüfusu 69880’dir. Bu sayım ve daha önceki nüfus verileri için bakınız: <http://www.yerelnet.org.tr/ilceler/ilce.php?ilceid=198335>, erişim tarihi: 28 Kasım 2015.
3. Arşivlerinde yer alan fotoğrafları paylaşarak, bu çalışmada kullanmama izin veren sevgili Tulya Madra ile Mümtaz Soyulu’ya; ayrıca gerek fotoğrafların gerekse yerel eski ve yeni yer adlarının tanımlanması için verdikleri destek ve rehberlik için Tulya Madra, Mümtaz Soyulu ve Ahmet Yorulmaz’a çok teşekkür ederim.

4. Mağmumi, Ş. (2001). Bir Osmanlı Doktorunun Anıları: Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye, Çeviren: Cahit Kayra, Buke Yayınları, İstanbul.

5. Bu çalışmanın Tulya Madra ile birlikte hazırlanan ilk versiyonu, "*Portraying the urban environment and daily life in Ayvalık (Kydonia) around 1890s following the memoir of Dr. Şerafeddin Mağmumi*" başlığı ile Şubat 2006’da Atina’da gerçekleştirilen *Greeks of Anatolia and Istanbul- From 1821 to 1964: Current Research and Perspectives* isimli uluslararası konferansta sunulmuş, ancak bu toplantının sonuçları maa- lesef Küçük Asya Araştırmaları merkezinde derlenip, yayınlanamamıştır. Daha sonra bu ilk bildirinin yazar tarafından genişletilmesiyle, yeniden yazılan "*Tracing the memoir of Dr. Şerafeddin Mağmumi for the urban memory of Ayvalık*" başlıklı makale, 2008 yılında ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi’nde (cilt 25, sayı: 1, sf.53-80) İngilizce olarak yayınlanmıştır. İngilizce metne şu adresten erişilebilir: http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/2008/cilt25/sayi_1/53-80.pdf.

6. Dolayısıyla bu çalışma, 2004 yılında gerçekleştirilen *Ege’nin iki yakası-I: Ayvalık Kent Tarihi Çalışmaları* konferansında sunulan bir yazı değildir. Ancak konferansta Seçici Bilimsel Danışma Kurulu üyesi olarak görev yapan ve aynı zamanda ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi’nin de derleyeni olan Prof. Dr. Ali Cengizkan’ın önerisi üzerine, 2008 yılında İngilizce olarak yayınlanan makale, yazar tarafından Türkçeleştirilip, güncellenerek bu kitap kapsamında alınmıştır. Öneri ve destekleriyle Ayvalık’la ilgili bu çalışmanın Türkçe okurlarla paylaşılmasını sağlayan Prof. Dr. Ali Cengizkan’a teşekkür ederim.

7. Eski fotoğrafların tarihlenmesi ve yapıların tanımlanmasında verdiği destek için Tulya Madra’ya özellikle teşekkür ederim.

8. Ayvalık ve Cunda çevresindeki adalarda antik döneme tarihlenen kent/yapı kalıntılarına ilişkin yayınlanmış ayrıntılı bir araştırma yoktur. Ancak yüzey araştırmalarına dayanarak Lale adası ile Cunda’nın bazı bölümleri III. Derece Arkeolojik alanı olarak ilan edilmiştir. Maden adasında bulunan ve *Por-doselini* kulesi olarak anılan kalıntının uzmanlarca antik döneme tarihlendiği Yorulmaz (2005: 1176) tarafından aktarılmaktadır. Ayvalık’la ilgili planlama ve koruma çalışmalarının kısa tarihçesi için lütfen yazarın "Geleneksel Cunda Konutu: Tipolojik Bir Araştırma" başlıklı yazısına bakınız.

9. Pirina TDK sözlükte şöyle tanımlanır: Rum. *a. (piri’na)* Zeytinin, sıkıldıktan sonra yağ bakımından zenginliğini yitirmeyen, gübre veya hayvan yemi olarak kullanılan küspesi.

10. "Debbağhane" ya da eski yazılışı ile "dehbağhane" deri, post vb. ürünleri kullanılabilir duruma getirmek için uygulanan işlemlerin tümünün yapıldığı yerdir. Eş anlamlı sözcükler: Tabaklık/ Tabakhane, sepici / derici).

11. 2008 yılında ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi'nde (cilt 25, sayı: 1, sf. 53-80) yayınlanan *Tracing the memoir of Dr. Şerafeddin Mağmumi for the urban memory of Ayvalık* başlıklı makalede ruganzit olarak geçen bu sözcüğünün tam karşılığını bulamadığımı ifade ederek, bu kelimenin anlamı üzerinde Ayvalık'taki üretimler üzerinden varsayımlar yapmış, bu ürünün dericilikle ilgili olabileceğine yönelik bir açıklama yapmıştım. Makalenin yayınlanmasından sonra İTÜ'den meslektaşım Sn. Prof. Dr. Deniz Mazlum ruganzit kelimesiyle ilgili olarak Osmanlıcada zeytinyağı anlamına gelen *revgan-i zeyt*'in kullandığım kaynaktaki yanlış bir biçimde okunması sonucunda ortaya çıkmış bir transkripsiyon hatası olabileceğine dikkatimi çekmiş ve bu yanlış anlamaya açıklama getirmiştir. Dolayısı ile daha önceki makalede yanlış şekilde kullandığım *ruganzit* yerine, bu yazıda kelimenin Osmanlıcası olan *revgan-i zeyt*'i kullandım. Bu düzeltmeye göre 1906'da Ayvalık'ın ihraç ürünleri içinde ilk sırada *revgan-i zeyt*, yani zeytinyağı yer almaktadır. Bu katkısı için değerli meslektaşım Prof. Dr. Deniz Mazlum'a çok teşekkür ederim.

12. Osmanlı'nın Tanzimat'tan sonraki idari düzeni içinde ilçeler (*vilayet*) ilçeler (*kaza*) arasında yer alan yönetim bölümü, eski *sancak*.

13. Bu yapının Cumhuriyetin ilk yıllarında Topçu alayı karargâhı, sonraları Askerlik şubesi, 1970'lere kadar ise Sağlık ocağı olarak kullanıldığı bilinmektedir. 1970'li yıllarda Çamlık'ta yeni bir hastanenin inşasından sonra ise Vergi Dairesi olarak kullanılmaya başlanan Mağmumi'nin konakladığı Burgala hanının tahsisi, turizm amaçlı kullanılmak üzere Ayvalık Belediyesi'nce hazineden talep edilmiştir. Yapı günümüzde onarılmış olup Ayvalık Belediyesi'nce kullanılmaktadır.

14. Ayvalık ve çevresinin doğal sit alanı olarak ilanından sonra bu ocakların işletilmesi durdurulmuştur.

15. *Kapela: Rumca bir çeşit şapka. Örnek: "Serseri güruhunun başlarından düşmeyen siperli sipersiz kapelalarla..."* - Ahmet Rasim.

16. Dik yakalı ilikli çuhadan yapılmış, yarı resmi ceket.

17. Bu yapı grubu Önder Marmasan tarafından 1988 yılında hazırlanan "The restoration project of a group of buildings in Ayvalık" başlıklı yüksek lisans tezinde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

18. Ayvalık'ın ilk imar planı 1948 yılında İmar Bakanlığı'nca hazırlanmıştır. 1972 yılında Yavuz Taşçı tarafından hazırlanan ikinci imar planı ile kısmen merkezde, daha çok da yeni gelişen Ali Çetinkaya Mahallesi uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte Cunda ve Lale adalarında talep olmadığı için ciddi değişimler olmamıştır. Bununla birlikte Ayvalık, Türkiye için oldukça erken sayılabilecek bir tarihte, 1976 yılında ilgili Koruma Kurulu'nca (GEEAYK) "Doğal ve Tarihi Sit Alanı" ilan edildiği için, var olan kent dokusu korunabilmiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 1180; Şahin Güçhan, 2005).

19. Yasal süreçlere göre bu düzenlemeler 1948 tarihli imar planından sonra gerçekleştirilmiş, Atatürk Caddesi'nin ise en erken 1950'lerde genişletildiği düşünülmektedir.

20. Bu değişikliklere rağmen Meydan ve Atatürk Caddesi çeperleri dışında, Ayvalık'taki kentsel doku özellikle 1980'li yıllara kadar sürekliliğini korumuştur. Ancak mübadeleden sonra ticari önemini 1970'li yıllara kadar yeniden kazanamayan Ayvalık'ta, merkezdeki kullanım biçimleri ve yoğunluğu değişir. 1970'lerden sonra Ayvalık gerek üretim gerekse turizm açısından yeniden önemli bir yerleşme haline gelmeye başlar. Kentte özellikle ikinci konut talebi artar ve bu talepler kent dışında, deniz kenarında, yeni konut alanları açılmasına yol açar. Merkezde ve özellikle burun ile gümrük arasındaki bölgede, restoran, otel, ofis, dükkân vb. ticari işlevler sürerken, özellikle kuzeye ve merkezden batıya doğru yayılan alanlarda, boş, kullanılmayan depolar bulunur. Kuzey kanatta ise bir yandan resmi kurumlar ile (Kaymakamlık, okullar, yeni postane vb.) büyük konaklar yer alır.

21. Garip kelimesinin çoğulu olup, "yabancı, kimsesiz, misafir" manâsındadır.

22. Ayvalık'ta mevcut ve yıkılmış kiliselerinin konumu, isimleri ve mimari özellikleri Psarros (2004, 2017) ve Yorulmaz (2004) tarafından verilmiştir. Bu bilgilere ek olarak, bugün mevcut olan kilise ve manastırlar, Niğdelioğlu (2000) ve Gündoğmaz İpek (2003) tarafından hazırlanan iki ayrı yüksek lisans tezinde incelenmişlerdir. Ayvalık kiliselerinin malzeme özellikleri ile ilgili olarak yapılmış (Şahin Güçhan ve diğerleri, 1997: 415-435, Şerifaki ve diğerleri, 2004) çalışmalar mevcuttur. Ayvalık'taki tüm kiliseleri betimlemek mümkün olmadığı için, burada sadece anıtsal nitelikte olan örneklerle yer verilmiştir.

23. *Agia Triada* (1846) kilisesi ile Aynos Nikolas (Biberli camii) hakkında Psarros ve Yorulmaz'ın aktardıkları örtüşmemektedir. Yorulmaz (2004: 156) *Agia Triada* (1846) kilisesinin yerinde bugün Abdülvahit Sağlam ilkokulu bulunduğunu aktarır ve bütün deposu olarak kullanılan kilisenin adını Aynos Nikolas (Biberli camii) olarak verir. Psarros'un (2004) "The Urban History of Kydonies (Ayvalık)" başlıklı bu kitapta yer alan yazısındaki haritada ise 21 sıra numarası ile *Agia Triada* kilisesi olarak gösterilen yapı eski bütün deposudur. Bu makalede Psarros'un yorumları benimsenmiştir.

24. Osmanlı İmparatorluğunda bozuk para için kullanılan para birimi.

25. Osmanlı İmparatorluğu'nda kuruş ve altın lira arasındaki para birimi. Mecidiye değeri kullanıldığı döneme göre değişir, örneğin "1844 yılında gümüş mecdiye 20 kuruş, altın lira 100 kuruştur." Bir altın lira 5 mecdiye ve 100 kuruştur.

26. Rumi takvimine göre 1333 yılı.

27. *Sert, aromalı Nargile tütünü.*

28. Kuruş (daha eski gurus) ya da 40 para, 1688'de Osmanlı'da ilke kez kullanılan para birimi. Terim sadece gümüş paralar için (sikke) için kullanılmıştır. Kuruş değeri dönemine göre değişir.

29. Batı Anadolu'da erkeklerin oynadığı bir geleneksel dans.

30. Osmanlı'daki eski ağırlık birimi, dönem ve bölgeye göre değişkendir. Yaklaşık bir değer vermek gerekirse: 1 Okka (kıyye) 400 dirhem / 1283 grama eşittir.

31. Badem içi, kavun çekirdeği vb.nden yapılan boza koyulduğundaki şerbet.

32. Bu anıtsal yapıların düzeni için bakınız: Yorulmaz, (2004: 166-180).

33. Cunda'da Bakkal sokak üzerinde.

34. Cunda'nın kuzeyinde, *Aşıklar Tepesi olarak anılan mevkide yer alan üç dış duvarı bulunan yapı*.

35. Cunda'nın güney kıyısında, yerleşimin güneybatısında kalan, kıyıya yakın mevkide.

36. Maden adasında, Pardeselena Kulesi olarak da bilinir.

37. Cunda adasının kuzeyinde kıyıda, Agios Dimitrios Ta Selina ya da Ayışığı Manastırı olarak bilinir. Yapı grubunu yeni sahibi Suzan Sabancı Dinçer'in talebine uygun olarak müze ev olarak, mimar Ersen Gürsel tarafından restore edilmiştir (Kaynak: İpek Yada Akpınar, 2012).

38. Cunda adasının batısında, daha üstte kalan büyük iç koyda bulunan Güvercin Adası'ndaki Agios Yorgis Manastırı.

39. Cunda ve Hakkibey yarımadasının arasında yer alan Tavuk Adası'ndaki Manastır.

40. Cunda kıyısında geleneksel dokunun kuzey ucunda yer alan, eskiden Despotevi diye anılan boş yapı 1990'lara kadar Yetiştirme Yurdu (yetimhane) olarak kullanılmıştır.

41. Okulun Biberli (?) camii olarak anılan yapının 1964 yılında yıkılmasından sonra inşa edilip, 1965 'de açıldığı MEB web sitesindeki bilgiden anlaşılmaktadır: http://abdulvahitsaglam.meb.k12.tr/meb_ys_dosyalar/10/02/645060/icerikler/tarihcemiz_751117.html?CHK=5b6d35120c8c6dfd1af39601271e6646, erişim 30 Kasım 2015).

KAYNAKLAR

Aksu, S. (1988). *Potentials of Usability and Rehabilitation in Historical Sites and Refunctioning for Touristic Purposes-A Case Study in Ayvalık*, Unpublished MSc. Dissertation, Department of Architecture-Restoration, METU, Ankara.

Arı, K. (1995). *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç, 1923-1925*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Numune Matbaacılık, İstanbul.

Bayraktar, B. (1998). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Ayvalık Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Basım Ciltevi, Ankara.

Beksaç, E. (2001). Balıkesir İli Ayvalık, Gömeç, Burhaniye, Edremit ve Havran İlçeleri'nde Pre-ve Protohistorik Yerleşmeler Yüzeysel Araştırması 2000, XXIII. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, TC Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 28 Mayıs - 01 Haziran 2001, Cilt 2, 283-288.

Cengizkan, A. (2004). Mübadele Belgelerinde Ayvalık, EGE'nin iki yakası-I: *Ayvalık Kent Tarihi Çalışmaları Konferansı, Bildiriler Kitabı*, 28-30 Ekim 2004, Ayvalık, basım aşamasında.

Clogg, R. (1972). Two Accounts of the Academy of Ayvalık in 1818-1819, *Revue des Etudes Sud-Est Européen*, 1972/10, 633-667.

Darkot, B. (1948). *Ayvalık, İslam Ansiklopedisi*, V. II; 78,-.

Dinçer, Bülent, Özasan, Metin, (2004). "İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (2004)", Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), BGYUGM, Nisan 2004. 245s. <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/gosterge/2004/ilce.pdf>

Drakos, E. (1888). *ΜΙΚΡΑΣΙΑΝΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΙ* (Treatises on Asia Minor), Athens.

Ergir, E.E. (2000). *Giritli Mustafa*, Tükemat A.Ş.

Erim, H., Uygur, M. (1948). *Ayvalık Tarihi*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O., Ankara.

Gündoğmaz İpek, Gülay. (2003). *Ayvalık Tarihi Kent Merkezindeki Kiliselerin İncelenmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir.

Hirschon, R. (2000). *Mübadele Çocukları*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Numune Matbaacılık, İstanbul.

Mağmumi, Ş. (2001). *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları: Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye*, trans. C. Kayra, Büke Yayınları, İstanbul.

Marmasan, Ö. (1988). *The restoration project of a group of buildings in Ayvalık*, Unpublished MSc. Dissertation, Department of Architecture-Restoration, METU, Ankara.

Milas, H. (1998). *Ayvalık ve Venezis: Yunan Edebiyatında Türk İmaji*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Niğdelioğlu, A. (2000). "Ayvalık tarihi çevre dokusu içindeki manastırların incelenmesi (The Investigation of monasteries in historical environmental settlement of Ayvalık)", Dokuz Eylül Üniversitesi, FBE, İzmir, *Unpublished M.Arch thesis*.

- Özsoy, İ. (2003). *İki Vatan Yorgunları, Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Polat, N. H. (2002). *Bir Jöntürk'ün Serüveni: Dr. Şerafettin Mağmumi -Hayatı, Eserleri, Dil ve Edebiyat Görüşleri*, Bûke Yayınları, İstanbul.
- Psarros, D., (2017) Το Αϊβαλί και η Μικρασιατική Αιολίδα; επιμέλεια έκδοσης Κωστούλα Σκλαβενίτη. Αθήνα: Σκλαβενίτη, ISBN9789602506875; 9602506873
- Psarros, D. (2004). Kydonies - Ayvalık'ın Kentsel Tarihi, *EGE'nin iki yakası-I: Ayvalık Kent Tarihi Çalışmaları Konferansı, Bildiriler Kitabı*, 28-30 Ekim 2004, Ayvalık, basım aşamasında.
- Sotiriyu, D. (1982, 2002). *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, Türkçesi A.Tokatlı, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Şahin Güçhan, N. (2008). *Tracing the memoir of Dr. Şerafeddin Mağmumi for the urban memory of Ayvalık*, METU, *Journal of Faculty of Architecture*, Vol 25, No 1, pp. 53-80. http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/2008/cilt25/sayi_1/53-80.pdf.
- Şahin Güçhan, N. (2004). Geleneksel Cunda konutu: tipolojik bir araştırma, *EGE'nin iki yakası-I: Ayvalık Kent Tarihi Çalışmaları Konferansı, Bildiriler Kitabı*, 28-30 Ekim 2004 Ayvalık, basım aşamasında.
- Şahin Güçhan, N., Papasotiriou, D., Harmanşah, Ö. (1997). A Preliminary Research on the Building Materials and Decay Forms of the Taxiarchis Church in Ayvalık (Kydonies), *Proceedings of 4th. International Symposium on the Conservation of Monuments in the Mediterranean*, eds: A. Moropoulou, F.Zezza, E. Kollias, I. Papachristodoulou, Rhodes, Ministry for the Environment, Athens, Greece, v: 4; 415-435.
- Şahin, N. (1986). *A Proposed Planning Model for Present Preservation and Rehabilitation Problems of Historical Sites, A Case Study in Cunda Island-Ayvalık*, Unpublished MSc. Dissertation, Department of Architecture-Restoration, METU, Ankara.
- Şerifaki, K., Böke, H., İpekoğlu, B. (2004). "Hagios Nikolaos Kilisesi Duvar Resimlerinin Koruma Amaçlı İncelenmesi" *EGE'nin iki yakası-I: Ayvalık Kent Tarihi Çalışmaları Konferansı, Bildiriler Kitabı* 28-30 Ekim 2004 Ayvalık, basım aşamasında.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK Yayınları, VII. Dizi, s: 154, TTK Basımevi, Ankara.
- Terzibaşoğlu, Y. (2001). Landlords, Refugees, and Nomads: Struggles for Land around late nineteenth-century Ayvalık, *New Perspectives on Turkey*, Spring 2001; 51-82.
- Yalçın, K. (1998). *Emanet Çeyiz: Mübadele İnsanları, Doğan Kitapçılık A.Ş.*, İstanbul.
- Yorulmaz, A. (2004). *Ayvalık'ı Gezerken*, Dünya Kitapları / Kent Kitaplığı, Dünya Yayıncılık A.Ş., İstanbul.
- Yorulmaz, A. (1997). *Savaşın Çocukları: Girit'ten sonra Ayvalık*, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul.
- Yurt Ansiklopedisi (1981). "Balıkesir", Anadolu Yayıncılık A.Ş., İstanbul; 1119-1140.
- www.deprem.gov.tr/yikicidepremier.htm; erişim tarihi: 17.1.2006
- http://www.yok.gov.tr/YokTezSrv?PAGE=YOKSR-V_S_101&OPER=EKLEhttp://www.sefertasihareketi.org/yazim.asp?yazi=8
- <http://www.konya.gov.tr/byek/sozluk/sozluk.htm>.
- <http://www.osmanli.org.tr/yazi-1-17.html>
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kuru%C5%9F>
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Dirhem>

DR. ŞERAFEDDİN MAĞMUMİ'NİN İZİNDEN 1890'DA AYVALIK

Neriman ŞAHİN GÜÇHAN

Prof. Dr., ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Kültürel Miras Koruma Lisansüstü Programı, Ankara, neriman@metu.edu.tr

ÖZET

18. ve 19. yüzyıllarda Ayvalık (Kydonia), Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki en önemli Rum yerleşimlerinden biriydi. 1890 yılında 21.666 kişi olan şehrin neredeyse tamamı Osmanlı Rumlarından oluşmaktaydı. 1880'lerden sonra zeytin ve yan ürünlerinin giderek gelişmesiyle bir kıyı yerleşimi olan Ayvalık önemli bir ticari kent haline gelir. Bu ekonomik gelişme çok zengin bir kültürel ortam oluşturur. Bu arka plan 19. yüzyıldaki zengin günlük yaşamdan veya mimari çeşitlilikten gözlemlenebilir.

19. yüzyılın ilk çeyreğinde sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan gelişen Ayvalık'ta ticari faaliyetler zeytin, zeytinyağı ve sabun üretimine dayanır. Tütün, şarap, tuz ve deri üretimi de mevcuttur. Üretim ve hizmet çeşitliliği, kentte organize bir ticari yaşamın kanıtıdır. Toplam 7 okulun bulunduğu kentte eğitimin önemli bir yeri vardır.

1914 yılında bu okullarda 2400 öğrenci eğitim görmektedir. Avrupa'da da tanınan 1803 yılında kurulan Ayvalık Akademisi (Gymnasion Kydonion), matbaa, düzenli olarak yayınlanan günlük gazeteler, dergiler şehrin canlı kültürel yaşamını gözler önüne sermektedir.

Kentin zengin ticari ve kültürel yaşamı, zengin bir yapıyı çevreyi de beraberinde getirmiştir. 1889 yılında Ayvalık'ın 11 ilçesinde toplam 4607 konut bulunmaktadır. Kamu binalarının çok sayıda ve çeşitli işlevleri ve zengin bir mimari karaktere sahip taş evlerden oluşan yoğun yerleşim yeri dokusu, Ayvalık'ın kentsel çevresini oluşturan önemli unsurlardır.

Yakın dönemdeki zengin geçmişine rağmen Ayvalık'la ilgili yazılı ve görsel kaynak ve güncel araştırmaların sayısı oldukça

çalışmaktadır. 2001 yılında Türkçe olarak basılan, bir Osmanlı aydını olan Dr. Şerafeddin Mağmumi'nin (1860?-1931) anı kitabı bu açıdan yeni ve önemli bir kaynaktır.

1890'lı yıllarda Osmanlı topraklarının her yerinde gelişen kolera salgınlarına karşı önlem geliştirmek için Ayvalık'a giden Dr. Mağmumi, kentin fiziki ortamı ve günlük yaşamıyla ilgili gözlemlerini not etmiştir.

Bu makale, Dr. Mağmumi'nin anılarından yola çıkarak Ayvalık'taki doğal ve kentsel çevreyi ve gündelik yaşamı betimlemeyi amaçlamaktadır. Birinci bölümde kısa bir tarihsel betimleme yapılmıştır. İkinci bölüm Dr. Mağmumi'nin anılarından yola çıkarak kentte günlük yaşamı tanımlar. Üçüncü ve son bölümde ise bazı eski fotoğraflar yardımıyla bu betimlemeleri mekâna ve gündelik hayata yansımaları yorumlanmıştır.

* Bu çalışmanın Tulya Madra ile birlikte hazırlanan ilk versiyonu, *Portraying the urban environment and daily life in Ayvalık (Kydonia) around 1890s following the memoir of Dr. Şerafeddin Mağmumi* başlığı ile Şubat 2006'da Atina'da gerçekleştirilen *Greeks of Anatolia and Istanbul- From 1821 to 1964: Current research and Perspectives* isimli uluslararası konferansta sunulmuş, ancak bu toplantının sonuçları maalesef Küçük Asya Araştırmaları merkezinde derlenip, yayınlanamamıştır. Daha sonra bu ilk bildirinin yazar tarafından genişletilmesiyle, yeniden yazılan *Tracing the memoir of Dr. Şerafeddin Mağmumi for the urban memory of Ayvalık* başlıklı makale, 2008 yılında ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi'nde (cilt 25, sayı: 1, sf.53-80) İngilizce olarak yayınlanmıştır. İngilizce metne şu adresten erişilebilir: http://ifa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/2008/cilt25/sayi_1/53-80.pdf. Bu sunuş temelde bu makaleden yararlanarak hazırlanmıştır.

FOLLOWING THE FOOTSTEPS OF DR. ŞERAFEDDİN MAGMUMİ AYVALIK IN 1890

Neriman ŞAHİN GÜÇHAN

Prof. Dr., METU, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Graduate Program in Restoration, Ankara, neriman@metu.edu.tr

ABSTRACT

During 18th and 19th centuries, Ayvalık (Kydonia) was one of the most important Greek settlements in Ottoman Empire boundaries. In 1890 nearly the entire population of the city, which was 21.666 persons, consisted of Ottoman Greeks. After the 1880's, with the help of progressive development of olive and its sub products, the coastal city of

Ayvalık has become an important commercial province. Economic progress provided a very rich cultural environment. This background can be observed from the rich daily life or architectural variety in 19th century.

In the first quarter of the 19th century, in the socially, economically and culturally developed Ayvalık, the commercial activity is based on olive, olive oil and soap production. To-

bacco, wine, salt and leather production exist as well. The diversity of production and services is the evidence of an organized commercial life in the city. The education had an important role in the city, there were a total of 7 primary schools. In 1914, 2400 students were studying in these schools. The Ayvalik Academy (Gymnasion Kydonion) founded in 1803, a well known school in Europe, the printing shop, regularly published daily newspapers, magazines show the vivid cultural life of the city.

Rich commercial and cultural life of the city led to a rich built environment as well. In 1889 there are a total of 4607 dwellings in the 11 districts of Ayvalik. The great number and diverse functions of the public buildings and the dense residential town pattern built of stone houses with a rich architectural character were the important elements forming the urban environment of Ayvalik.

Despite the recent rich past of Ayvalik, the number of written and visual resources and current researches is very restricted. One recent and important resource, published in 2001 in Turkish, is a memoirs book by Dr. Şerafeddin Mağmumi (1860?-1931), an Ottoman intellectual.

Dr. Mağmumi had gone to Ayvalik to develop some measures against the cholera epidemics developed all-over Ottoman lands in 1890's and noted his observations on the physical environment and daily life of the city.

This paper aims to describe the natural and urban environment and the daily life in Ayvalik following the memoirs of Dr. Mağmumi. In the first section, a short historical description is given. The second section describes the city's daily life according to Dr. Magmumi's memoirs. In the third and last section, with the help of some old photographs, these descriptions are interpreted with their reflections in the space and the daily life.